

HAL
open science

**Μαγειρικά αγγεία της Εποχής Χαλκού από το Αρχοντικό
Γιαννιτσών και το Αγγελοχώρι Ημαθίας. Τεχνολογικά
χαρακτηριστικά και ίχνη χρήσης**

Anastasia Dimoula, Zoï Tsirtsoni, Evangelia Voulgari, Evangelia Stefani,
Soultana-Maria Valamoti

► **To cite this version:**

Anastasia Dimoula, Zoï Tsirtsoni, Evangelia Voulgari, Evangelia Stefani, Soultana-Maria Valamoti. Μαγειρικά αγγεία της Εποχής Χαλκού από το Αρχοντικό Γιαννιτσών και το Αγγελοχώρι Ημαθίας. Τεχνολογικά χαρακτηριστικά και ίχνη χρήσης. Nikos Merousis; Marianna Nikolaidou; Evangelia Stefani. Μυρρίνη: Μελέτες Αιγαιακής Προϊστορίας. Τμητικός τόμος για την Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, pp.119-137, 2022, 978-960-9621-46-5. <hal-04320934>

HAL Id: hal-04320934

<https://hal.science/hal-04320934>

Submitted on 18 Dec 2023

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire HAL, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

μυρρίνη
ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΙΓΑΙΑΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ

Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2022

μυρρίνη

ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΙΓΑΙΑΚΗΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ

Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου

Επιστημονική επιμέλεια

Νίκος Μερούσης, Μαριάννα Νικολαΐδου, Λιάνα Στεφανή

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΜΥΡΡΙΝΗ

Μελέτες Αιγαιακής Προϊστορίας

Τιμητικός τόμος για την Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου

Επιστημονική επιμέλεια:

Νίκος Μερούσης, Μαριάννα Νικολαΐδου, Λιάνα Στεφανή

Σχεδιασμός έκδοσης – Γραφιστική επιμέλεια:

Φώτης Υφαντίδης

Έκδοση Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης αρ. 50

Σύλλογος Αποφοίτων Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. «ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ»

Προ-Ιστορήματα, Παράρτημα 2

ISBN 978-960-9621-46-5

© ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ & ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΕΠΙΜΕΛΗΤΕΣ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή η αναπαραγωγή του συνόλου ή μέρους του παρόντος με οποιοδήποτε τρόπο και μέσο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτογραφικό ή άλλο καθώς και κάθε εκμετάλλευση του χωρίς τη γραπτή άδεια εκείνων που αναφέρονται και κατέχουν τα πνευματικά δικαιώματα (copyright).

Θεσσαλονίκη 2022

Η μυρτιά του εξωφύλλου στηρίζεται στην τοιχογραφία του «Άλσους» από την Αγία Τριάδα σύμφωνα με τον Μ. Cameron: D. Evely (επιμ.), *Ένα διαβατήριο για το παρελθόν. Η μινωική Κρήτη με τη ματιά του Μ. Cameron*, Αθήνα 1999, εξώφυλλο και σελ. 3.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες	vi
----------------------	----

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ

Από τον Στέλιο Ανδρέου	3
Από τον Νίκο Ευστρατίου	7
Από την Αγγελική Κουκουβού.....	11
Από τον Γιάννη Τζανή.....	13
Από τους επιμελητές.....	15
Βιογραφία και εργογραφία Αικατερίνης Παπαευθυμίου-Παπανθίμου.....	21

ΜΕΛΕΤΕΣ

Οικισμοί και οίκοι: Βίος, τεχνολογία, κοινωνία

Μαγειρεύοντας με δημητριακά στις κουζίνες του Αρχοντικού Γιαννιτσών κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού: μια αρχαιοβοτανική διερεύνηση <i>Σουλτάνα Μαρία Βαλαμώτη & Χρυσή Πετρίδου</i>	35
Πρακτικές παραγωγής και χρήσης καθαρόσχημων αμφορίσκων από το Αρχοντικό Γιαννιτσών στα τέλη της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού <i>Ευαγγελία Βούλγαρη</i>	51
Εύλινο πασσαλόπηκτο μονοπάτι της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από τον λιμναίο οικισμό Ανάργυροι IXb στο λεκανοπέδιο Αμυνταίου Φλώρινας <i>Τρύφων Γιαγκούλης</i>	69
Πήλινα πνία της Υστεροελλαδικής IIIΓ περιόδου από το Τείχος Δυμαίων <i>Μιχάλης Γκαζής</i>	85
Husbandry and Hunting Strategies at Angelochori Imathias (Western Macedonia, Greece) during the Late Bronze Age <i>Aurélien Creuzieux & Armelle Gardeisen</i>	101
Μαγειρικά αγγεία της Εποχής του Χαλκού από το Αρχοντικό Γιαννιτσών και το Αγγελοχώρι Ημαθίας: τεχνολογικά χαρακτηριστικά και ίχνη χρήσης <i>Αναστασία Δημουλά, Ζωή Τσιρτσώνη, Ευαγγελία Βούλγαρη, Λιάνα Στεφανή & Σουλτάνα Μαρία Βαλαμώτη</i>	119
Μακρολιθικά εργαλεία της Εποχής του Χαλκού από το Αρχοντικό <i>Τάσος Μπεκιάρης</i>	139
Excavation at the Coastal Site of Aghios Antonios, Potos, Thasos: Spatial Organization and Domestic Activity during the Early Bronze Age <i>Stratis Papadopoulos, Nerantzis Nerantzis & Sophia Tsoutsoubei-Lioliou</i>	155
Εφαρμογή πειραματικών μεθόδων για την κατανόηση των προϊστορικών μαγειρικών πηλοκατασκευών: η περίπτωση του Αρχοντικού Γιαννιτσών <i>Εύη Παπαδοπούλου</i>	177
Νεολιθικά ομοιώματα σπιτιών του Διαχρονικού Μουσείου Λάρισας <i>Γεώργιος Τουφεξής</i>	199

Νεκροταφεία και ταφικές πρακτικές

- «Περί πυραύνων»: αναζητώντας τις χρήσεις και την κοινωνική ταυτότητα των χρηστών
Θώμη Σαββοπούλου..... 219
- Η διαχείριση του νεκρού σώματος στην προϊστορική Μακεδονία:
 μια σύνθετη ματιά μέσα από τα σκελετικά κατάλοιπα και τις ταφικές πρακτικές
Σεβαστή Τριανταφύλλου 235
- Τα ημιορεινά νεκροταφεία τύμβων στην Αλμωπία κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου
Αναστασία Χρυσοστόμου..... 251

Κόσμησις και καλλωπισμός

- Oils and Unguents in Hittite Anatolia and Mycenaean Greece:
 Integrating Linguistic and Archaeological Evidence
Ioannis Farras..... 269
- Ενδείξεις για την παρασκευή και χρήση αρωματικών και καλλωπιστικών υλών από την ανακτορική
 εγκατάσταση της Ζάκρου
Λευτέρης Πλάτων 283
- “Warming the Cocksles of Their Hearts”: Perforated Shells in Central Macedonia, Northern Aegean,
 during the Neolithic, Bronze Age, and Early Iron Age
Rena Verorouliδου 297
- Προσωπική κόσμησις στη νεολιθική Ελλάδα: πανοράματα και θολές εστιάσεις
Φώτης Υφαντίδης..... 313
- Κοσμήματα της Νεότερης Νεολιθικής περιόδου από την Τούμπα Κρεμαστής Κοιλιάδας
Αρετή Χονδρογιάννη-Μετόκη 329
- Με αφορμή τρεις οστέινες περόνες με κεφαλή από το Κτίριο Α της Τούμπας Θεσσαλονίκης
Ροζαλία Χρηστίδου & Στέλιος Ανδρέου..... 351

Εικονογραφία και συμβολισμός

- Συλλογικές ταυτότητες στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού:
 ενδείξεις από την αποτύπωση του τοπίου στις τοιχογραφίες
Παντελής Κομνηνός 373
- Θέματα από την ταφική εικονογραφία της μετανακτορικής εποχής: η λάρνακα από τους Αθανάτους Ηρακλείου
Νίκος Μερούσης 391
- Διπλοί πελέκεις στην προϊστορική και πρωτοϊστορική Μακεδονία
 (Ύστερη Εποχή του Χαλκού – Εποχή του Σιδήρου): παραλλαγές σ’ ένα πολυταξιδεμένο θέμα
Μαριάννα Νικολαΐδου 411
- Όψεις των έμφυλων ταυτοτήτων στη Μινωική Κρήτη: το σώμα και το ένδυμα ως φορείς συμβολικής έκφρασης
Λιάνα Στεφανή..... 435

Από το παρόν στο παρελθόν

- Το «Φαινόμενο του Ματθαίου» και το «Φαινόμενο της Ματθίλδης»:
 η Sally Rosen Binford και η Νέα Αρχαιολογία
Δήμητρα Κοκκινίδου..... 453
- Προϊστορικά ειδώλια: μια πρόταση κριτικής ανάγνωσης με βάση την πολυτροπική θεωρία της επικοινωνίας
Κοσμάς Τουλούμης..... 467
- Γνήσιο ή πλαστό; Σκέψεις με αφορμή ένα σφραγιστικό δαχτυλίδι κρητομυκηναϊκού τύπου στο
 Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης
Ευαγγελία Τσαγκαράκη 479

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Για τις συντομογραφίες της ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας ακολουθείται το σύστημα του *American Journal of Archaeology* (<https://www.ajaonline.org/submissions/journals-series>, <https://www.ajaonline.org/submissions/standard-reference>)

Επιπρόσθετα, χρησιμοποιούνται οι παρακάτω συντομογραφίες:

AAA = Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών

ΑΔ = Αρχαιολογικόν Δελτίον

ΑΕ = Αρχαιολογική Εφημερίς

ΑΕΑΜ = Το Αρχαιολογικό Έργο στην Άνω Μακεδονία

ΑΕΜΘ = Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη

ΑΕΣΘΕ = Το Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας

ΚΧ = Κρητικά Χρονικά

ΠΑΕ = Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

ΙΡΙΣ = Ν. Μερούσης, Ε. Στεφανή & Μ. Νικολαΐδου (επιμ.), *ΙΡΙΣ. Μελέτες στη μνήμη της καθηγήτριας Αγγελικής Πιλάλη-Παπαστερίου από τους μαθητές της στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 2010

Μακεδονία 100 χρόνια = Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης & Α. Δημουλά (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία, 1912-2012. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22-24 Νοεμβρίου 2012*, Θεσσαλονίκη 2014

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ - ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ

Αρχοντικό Πέλλας. Αικατερίνη Παπευθυμίου-Παπανθίμου και Αγγελική Πιλάλη-Παπαστερίου (Σεπτέμβριος 2006) (αρχείο Εύης Παπαδοπούλου).

Η ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΣ ΜΟΥ Η ΚΑΤΕΡΙΝΑ

Την Κατερίνα τη γνωρίζω από το 1970. Όταν ήμουν στα τελευταία έτη της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., είχε μόλις διοριστεί βοηθός του Νικόλαου Πλάτωνα, ο οποίος λίγα χρόνια νωρίτερα είχε εκλεγεί ως ο πρώτος καθηγητής προϊστορικής αρχαιολογίας στο Α.Π.Θ. Γνωριζόμασταν πολύ λίγο, κυρίως από τα μαθήματα του Πλάτωνα, τα οποία παρακολουθούσα ανελλιπώς. Από εκείνη την εποχή έχει εντυπωθεί στη μνήμη μου η εικόνα μιας σύντομης αλλά κρίσιμης για το δικό μου μέλλον συνάντησης μαζί της. Είχα πάει στο γραφείο του Πλάτωνα για να παραλάβω τη συστατική επιστολή που του είχα ζητήσει για μεταπτυχιακές σπουδές στην Αμερική. Από τα μαθήματα της προϊστορικής είχα ακούσει για τον Blegen και τον Caskey και τις ανασκαφές του πανεπιστημίου του Cincinnati σε Τροία, Πύλο και Λέρνα και είχα πάρει τις αποφάσεις μου. Ο Πλάτωνας ήταν θετικός και προσφέρθηκε να γράψει και προσωπική επιστολή στον Caskey, που τον γνώριζε καλά. Τις επιστολές τις παρέλαβα από την Κατερίνα. Δεν τη ρώτησα ποτέ αν τις είχε διαβάσει. Το πιθανότερο είναι να μην θυμάται καθόλου το γεγονός. Εγώ όμως δεν ξεχνώ το εγκάρδιο χαμόγελο και το βλέμμα της, που το ερμήνευσα τότε ως βλέμμα επιβράβευσης. Θεώρησα, ότι είχε διαβάσει τις επιστολές και χαιρόταν για τα καλά λόγια του καθηγητή. Το ίδιο χαμόγελο και το ίδιο βλέμμα πάντως, τα ξαναείδα αρκετές φορές στα 30 χρόνια που ήμασταν συνάδελφοι. Τα αναγνώριζα εύκολα, όταν στο τέλος της εξέτασης μιας καλής μεταπτυχιακής ή διδακτορικής διατριβής η Κατερίνα πλησίαζε τους επιτυχόντες υποψήφιους, δικούς της ή άλλων συναδέλφων, για να τους συγχαρεί.

Τα αμέσως επόμενα χρόνια συναντιόμασταν κάποιες φορές στην Κρήτη, όταν κατέβαινε για την ανασκαφή του Πλάτωνα στη Ζάκρο ή για να μελετήσει τα αντικείμενα καλλωπισμού στο Μουσείο του Ηρακλείου για τη διατριβή της. Συχνά με τη φίλη της, την τόσο πρόωρα χαμένη Κική Πιλάλη. Περνούσα και εγώ τότε αρκετούς μήνες το χρόνο στο νησί μελετώντας την προανακτορική και παλαιοανακτορική κεραμική, για τη διατριβή μου, στο ίδιο μουσείο με την Κατερίνα και την Κική.

Η φίλιά μας με την Κατερίνα ξεκίνησε στην πραγματικότητα όταν γίναμε συνάδελφοι και συνεχίζεται ακόμη. Τα περισσότερα από τα 30 χρόνια που συνυπηρετήσαμε, τα περάσαμε σε διπλανά γραφεία, στη σουίτα 304, όπου και το γραφείο της Κικής, με τις πόρτες μας ανοιχτές.

Θεωρώ τον εαυτό μου πολύ τυχερό που από τις αρχές του 1983 ξαναβρέθηκα στη Φιλοσοφική Σχολή ως μέλος της ειδικότητας της προϊστορικής αρχαιολογίας. Δίδασκαν ήδη εκεί η Κατερίνα, η Κική και ο Γιώργος Χουρμουζιάδης, που είχε μόλις αναλάβει ως καθηγητής στην τότε έδρα της προϊστορικής. Πολύ σύντομα προστέθηκε στα μέλη της ειδικότητας και ο Κώστας Κωτσάκης.

Σε όλους όσοι ασχολούμαστε με την προϊστορική αρχαιολογία στο Αριστοτέλειο από τη δεκαετία του 80 και μετά, άφησε ανεξίτηλο το αποτύπωμά του ο Χουρμουζιάδης με τις ριζοσπαστικές και καινοτόμες ιδέες του. Η καλή συνεργασία μαζί του και μεταξύ μας οδήγησαν στη συγκρότηση μιας διακριτής παράδοσης της προϊστορικής αρχαιολογίας στο Α.Π.Θ., που εκφραζόταν βέβαια με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τις καταβολές, την προσωπικότητα και τα αντικείμενα του καθενός. Κοινά χαρακτηριστικό της ήταν η υιοθέτηση ερμηνειών και διεπιστημονικών προσεγγίσεων που σχετίζονται με τις κοινωνικοοικονομικές και συμβολικές όψεις των προϊστορικών κοινωνιών, τη σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος, την τεχνολογία, τη διατροφή κ.ά. Η Κατερίνα κόμιζε σε αυτή τη νέα παράδοση της προϊστορικής αρχαιολογίας τα στοιχεία της προοδευτικής, προδικτατορικής παράδοσης της Φιλοσοφικής Σχολής. Επίσης κόμιζε την αρχαιολογική διδασκαλία του Νικόλαου Πλάτωνα, ο οποίος είχε εισαγάγει στη σχολή μια αρχαιολογική προσέγγιση διαφορετική από αυτή της κλασικής αρχαιολογίας. Η προσέγγιση αυτή ήταν απαλλαγμένη από τα δεσμά των κειμένων και σε συνεργασία με τις φυσικές επιστήμες ερευνούσε μια πλειάδα νέων θεμάτων πέρα από την αρχαία τέχνη. Η Κατερίνα συνέβαλε και συμβάλλει καιρία στην ενδυνάμωση της παράδοσης της

προϊστορικής αρχαιολογίας της Θεσσαλονίκης με τα μαθήματά και τις διαλέξεις της, τις μελέτες της για τον ατομικό καλλωπισμό, τις αντιλήψεις και τις ταυτότητες των προϊστορικών κοινωνιών του Αιγαίου, με τις ανασκαφές στο Μάνδαλο και το Αρχοντικό και τις διεπιστημονικές έρευνες για το περιβάλλον, την οικονομία, την τεχνολογία και τη διατροφή στη Μακεδονία της εποχής του χαλκού.

Η συνεργασία μεταξύ των μελών της ειδικότητας είναι και αυτή στοιχείο που χαρακτήρισε την ίδια παράδοση της προϊστορικής αρχαιολογίας. Δεν μπορεί βέβαια να μην αναφερθεί στο σημείο αυτό η στενή, μακροχρόνια, πολύπλευρη και ιδιαίτερα παραγωγική συνεργασία, που βρήκε μιμητές μεταξύ και άλλων συναδέλφων τους, ανάμεσα στην Κατερίνα και στην αξέχαστη Κική Πιλάλη. Το κέρδος ήταν μεγάλο για τις ίδιες, για την έρευνα και τους φοιτητές τους. Σημαντικό ρόλο στη συνεργασία αυτή έπαιξαν ίσως, στην αρχή της ερευνητικής τους σταδιοδρομίας, το κοινό ενδιαφέρον τους για την Κρήτη, στη συνέχεια οι κοινοί θεωρητικοί και ερευνητικοί προσανατολισμοί και συνεχώς η αλληλοκατανόηση και η αλληλοεκτίμηση. Είναι όμως αναμφισβήτητο, για όσους τις ζήσαμε από κοντά, ειδικά την περίοδο της ασθένειας της Κικής, όταν η Κατερίνα δεν έφυγε στιγμή από δίπλα της, ότι η συνεργασία αυτή στηριζόταν κατά κύριο λόγο σε μια σπάνια και βαθιά προσωπική φιλία.

Η συνεργασία μας με την Κατερίνα σε επίπεδο διδασκαλίας, εξετάσεων, εκλογών, και δραστηριοτήτων του Τομέα και του Τμήματος υπήρξε στενή και αποτελεσματική. Η επιτυχία της χρωστάει πολλά στο γεγονός ότι η Κατερίνα είναι συμβιβαστική και πάντα ανοικτή σε νέες προτάσεις και στο γεγονός ότι ποτέ δεν της άρεσαν τα πολλά λόγια. Ιδιαίτερα στενή υπήρξε η συνεργασία μας σε επίπεδο διδακτορικών διατριβών. Συχνά είχα την εντύπωση ότι οι υποψήφιοί μου ήταν και δικοί στις καθώς και το αντίστροφο. Δε συνεργαστήκαμε ποτέ σε κάποιο συγκεκριμένο ερευνητικό έργο, λόγω συγκυριών θα έλεγα. Είχαμε και έχουμε ωστόσο πολλά κοινά ερευνητικά ενδιαφέροντα και η ανταλλαγή πληροφοριών και απόψεων και συνεργατών ήταν συνεχής και πάντα εποικοδομητική. Αυτό συνεχίζεται και σήμερα, αν και σπανιότερα.

Μεταξύ των συναδέλφων στον Τομέα και το Τμήμα η Κατερίνα υπήρξε πάντα η φωνή της λογικής και της μετριοπάθειας. Το γεγονός αυτό, οι βαθιά δημοκρατικές της αντιλήψεις, η σοβαρότητα, η συνέπεια και η επιστημονική της συγκρότηση την έχουν τοποθετήσει ψηλά στην εκτίμηση όλων.

Δεν μπορώ να μην αναφερθώ βέβαια και στο συνεχές ενδιαφέρον της για τους φοιτητές. Η σχέση της μαζί τους δεν ήταν ούτε απόμακρη ούτε όμως διαχυτική αλλά ταυτόχρονα αυστηρή και τρυφερή. Αναρωτιέμαι, αν σ' αυτό μπορεί να συνέβαλε ο πολλαπλός της ρόλος ως εργαζόμενη, ως μητέρα τριών παιδιών και ως σύζυγος εκπαιδευτικού. Όσοι όμως φοιτητές είχαν την τύχη να έρθουν πιο κοντά της, στις ανασκαφές ή στις εκπαιδευτικές εκδρομές, γνώρισαν καλά τον ειλικρινή, ζεστό και εγκάρδιο χαρακτήρα της. Πώς να ξεχάσω άλλωστε τους χορούς στην τελευταία από τις πολλές εκπαιδευτικές εκδρομές που κάναμε μαζί στην Κρήτη!

Με την Κατερίνα διανύσαμε μια παράλληλη επιστημονική πορεία, καθώς και οι δύο ξεκινήσαμε ερευνητικά από την Κρήτη και τελικά στραφήκαμε στην μελέτη της προϊστορίας της Μακεδονίας. Ίσως η κοινή μας πορεία να συνέβαλε στην αλληλοκατανόηση και την αμοιβαία εκτίμηση πάνω στις οποίες χτίστηκαν η συναδελφικότητα και η φιλία που χαρακτηρίζουν τα 30 χρόνια συνεργασίας μας στον Τομέα Αρχαιολογίας και συνεχίζουν μέχρι σήμερα. Σίγουρα όμως ο λόγος δεν είναι μόνο αυτός. Για τη φιλία μας, τη συνεργασία μας και τα σημαντικά χρόνια που περάσαμε μαζί την ευχαριστώ.

Στέλιος Ανδρέου

Ομ. Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Η Αικ. Παπανθίμου (δεύτερη από αριστερά) στην τελετή αναγόρευσης του Σπύρου Βρυώνη ως επίτιμου διδάκτορα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. (1992) (αρχείο Αικ. Παπανθίμου).

Η Αικ. Παπανθήμου, αριστούχος αποφοιτήσασα, διαβάζει τον όρκο στην τελετή ορκωμοσίας πτυχιούχων Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. (Νοέμβριος 1968) (αρχείο Αικ. Παπανθήμου).

Η Κατερίνα Παπανθήμου αφυπηρέτησε από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. το 2012 έχοντας συμπληρώσει ευδόκιμα πολλά χρόνια προσφοράς στην εκπαίδευση νέων αρχαιολόγων και ερευνητών στο Πανεπιστήμιό μας. Οι λίγες προσωπικές γραμμές που ακολουθούν, με την ευκαιρία της έκδοσης του τόμου προς τιμή της, αποτελούν μικρή συμβολή στη μακρόχρονη εκπαιδευτική, επιστημονική και ερευνητική παρουσία της στο Τμήμα μας, αλλά και στο ήθος για το οποίο ξεχώριζε στον αρχαιολογικό, ακαδημαϊκό μας μικρόκοσμο. Το μικρό αυτό κείμενο δεν φιλοδοξεί να αναφερθεί λεπτομερώς στο εκπαιδευτικό, ερευνητικό και συγγραφικό έργο της αλλά αντίθετα καταθέτει την προσωπική μαρτυρία μου για την Κατερίνα ως συνάδελφο για ένα διάστημα που ξεπερνά μία τριακονταετία.

Την Κατερίνα Παπανθήμου την πρωτοσυνάντησα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο στα χρόνια των προπτυχιακών σπουδών μου στις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν η Προϊστορία προσπαθούσε να κάνει τα πρώτα επιστημονικά της βήματα στην Ελλάδα ως ξεχωριστός κλάδος μέσα από τη διδασκαλία γνωστών προϊστοριολόγων. Η μακρόχρονη θητεία του Νικολάου Πλάτωνα στην έδρα της προϊστορίας του Α.Π.Θ. είχε θέσει αυτές τις βάσεις. Ήταν τα χρόνια που η Κατερίνα μαζί με την Κική Πιλάλη-Παπαστερίου, που έφυγε δυστυχώς νωρίς από τη ζωή, συνόδευαν ως βοηθοί τον Ν. Πλάτωνα στα μαθήματα της Εποχής του Χαλκού, της μινωικής και μυκηναϊκής αρχαιολογίας. Οι φιγούρες και των δύο νέων κυριών νοιώθω ότι ακόμα «διατρέχουν» τους διαδρόμους και τις αίθουσες διδασκαλίας –που παραμένουν, μάλλον κακώς, ακριβώς οι ίδιες– με μόνη διαφορά τα νέα εποπτικά μέσα που αντικατέστησαν τις διαφάνειες και τις μηχανές προβολής τους. Αν οι ήχοι που συνοδεύουν τους χώρους αυτούς είναι κομμάτι της αρχαιολογικής τους ταυτότητας στο χρόνο, όπως διατείνονται κάποιοι, τότε είναι βέβαιο ότι ακόμα και σήμερα μπορεί κανείς να αφουγκραστεί την παρουσία των προσώπων που αποχώρησαν αλλά άφησαν σημάδια της έντονης παρουσίας τους στα πράγματα.

Ο ερχομός του χαρισματικού δασκάλου Δημήτρη Θεοχάρη στον Τομέα Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. –είχε μόλις εκλεγεί καθηγητής– σήμανε μια νέα και σημαντική αλλαγή στη διδασκαλία της προϊστορίας του ελλαδικού χώρου. Η έμφαση στη Νεολιθική Εποχή ήρθε να εξισορροπήσει την μέχρι τότε κυριαρχία των σπουδών της Εποχής του Χαλκού. Η Κατερίνα και η Κική ανέλαβαν να συνεχίσουν τη βαριά παράδοση της διδασκαλίας της λεγόμενης «κλασικής προϊστορίας» του ελλαδικού χώρου, μαζί με τον ερευνητικό ενθουσιασμό που άφηνε πίσω του ο Νικόλαος Πλάτων για τη Μινωική Κρήτη. Η εκλογή του Γιώργου Χουρμουζιάδη στο Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. το 1981 καθόρισε σε μεγάλο βαθμό στα χρόνια που ακολούθησαν τις εκπαιδευτικές και ερευνητικές κατευθύνσεις των συναδέλφων που δίδασκαν προϊστορική αρχαιολογία στο Α.Π.Θ. Η έμφαση στην έρευνα και τη μελέτη της Νεολιθικής Εποχής μέσα από νέες ανασκαφές, οι σύγχρονες θεωρητικές κατευθύνσεις στην ερμηνεία του παρελθόντος –συνά με δημιουργικές αντιπαραθέσεις ανάμεσα στις «διαφορετικές» αρχαιολογίες– δημιούργησαν, πιστεύω, ένα ενδιαφέρον κλίμα το οποίο λειτούργησε συνεκτικά ανάμεσα στους παλαιούς και νεότερους προϊστορικούς συναδέλφους –συνά με διαφορετικά ενδιαφέροντα– που είχαν αρχίσει σταδιακά να συμπληρώνουν την «προϊστορική ομάδα» του τρίτου ορόφου του νέου κτιρίου της Φιλοσοφικής. Η Κατερίνα Παπανθήμου υπήρξε βασικό μέλος αυτής της νέας επιστημολογικής αντίληψης που άρχιζε σταδιακά να κυριαρχεί και στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στη δημοκρατικότητα που διέκρινε τον Χουρμουζιάδη στις καθημερινές, μεγάλες και μικρές, επιλογές του αλλά και στην ελευθερία που έδινε στους συνεργάτες του στον τρόπο διδασκαλίας και τις θεματικές που είχαν αρχίσει σταδιακά να διαμορφώνονται στα νέα προγράμματα σπουδών. Δεν μπορώ να μη σημειώσω τις ανοικτές αντιλήψεις και τη θετική παρουσία της Κατερίνας στις συζητήσεις μεταξύ μας, που ουσιαστικά έδωσαν και το στίγμα της διδασκαλίας της προϊστορίας στο Τμήμα μας, διευρύνοντας ταυτόχρονα και το δικό της προσωπικό ερευνητικό και μελετητικό ενδιαφέρον για την Εποχή του Χαλκού με νέες αναφορές.

Η παρουσία του Γ. Χουρμουζιάδη ήταν καταλυτική για τη μελέτη της πρώιμης προϊστορίας, κάτι που άλλαζε ραγδαία στο Τμήμα μας, τόσο σε σχέση με τις πολιτισμικές περιόδους οι οποίες άρχισαν να αποτελούν αντικείμενα ανασκαφικής έρευνας, με έμφαση στη Νεολιθική Εποχή, όσο και στις αρχαιολογικές μεθόδους που εφαρμόζονταν στο πεδίο. Αλλά ήταν κυρίως η Μακεδονία που άρχισε να αποτελεί μετά από πολλές δεκαετίες τον χώρο συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας και ενδιαφέροντος. Έτσι, η Κατερίνα κάπου στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και μέχρι το 1988 σε συνεργασία με την Αγγελική Πιλάλη-Παπαστερίου και τον συνάδελφο Κ. Κωτσάκη ξεκινάει την ανασκαφική έρευνα στον οικισμό του Μάνδαλου στη Δυτική Μακεδονία με στόχο να τεκμηριωθούν αρχαιολογικά και να μελετηθούν οι τελευταίες φάσεις της Νεολιθικής και η Εποχή του Χαλκού στην περιοχή. Η ανασκαφή αυτή υπήρξε από πολλές πλευρές πρωτοποριακή για την προϊστορία του βορειοελλαδικού χώρου και τις καινοτόμες ερευνητικές κατευθύνσεις του Τομέα Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, συγκεντρώνοντας μία ομάδα από νέους συναδέλφους, ειδικούς επιστήμονες από την Ελλάδα και το εξωτερικό και φοιτητές –που στα χρόνια που ακολούθησαν έθεσαν τις βάσεις για συστηματικές επιτόπιες έρευνες στη Βόρεια Ελλάδα και οδήγησαν τη μελέτη της μακεδονικής προϊστορίας σε μια καινούργια και δημιουργική φάση. Σε αυτή τη νέα δυναμική της προϊστορικής έρευνας στη Μακεδονία η παρουσία της Κατερίνας Παπανθίμου ήταν πολύ σημαντική. Διακριτική και χαμηλών τόνων ως ερευνήτρια αλλά επίμονη και αποφασιστική, κατόρθωσε να αναδείξει σημαντικές πλευρές της αρχαιολογίας του προϊστορικού οικισμού του Μάνδαλου μέσα από ελληνικές και διεθνείς συνεργασίες.

Οι σχέσεις της με τους φοιτητές και τις φοιτήτριες, αλλά κυρίως με τους μεταπτυχιακούς και τους υποψήφιους διδάκτορες, νομίζω ότι αποτελούσαν για την ίδια ένα σημαντικό κομμάτι της ακαδημαϊκής της καθημερινότητας και συμμετοχής της στη διδασκαλία της προϊστορίας στο πανεπιστήμιο. Ανέπτυξε με κάποιους από αυτούς ουσιαστικές επιστημονικές και συναδελφικές σχέσεις, κυρίως μέσα από τη συμμετοχή τους και τη συνεργασία τους μαζί της στο επόμενο μεγάλο ερευνητικό έργο που σημάδεψε την ανασκαφική της πορεία στο Πανεπιστήμιο, την ανασκαφή του οικισμού του Αρχοντικού Γιαννιτσών. Στις σχετικές δημοσιευμένες μελέτες που ακολούθησαν εύκολα κανείς αναγνωρίζει τη ευρύτητα του αρχαιολογικού προβληματισμού της και την εξέλιξη των ερευνητικών επιλογών της στο χρόνο. Η ίδια υιοθέτησε κάθε νέα αναλυτική εργαστηριακή μέθοδο στην επεξεργασία των διαφορετικών κατηγοριών ανασκαφικού υλικού (βιοαρχαιολογικά κατάλοιπα, κεραμική, λίθινα εργαλεία, κοσμήματα, περιβάλλον, χρονολόγηση) της ανασκαφής της που στη συνέχεια χρησιμοποίησε στις μικρές και μεγαλύτερες συνθέσεις της, με έμφαση στο περιβάλλον, την οργάνωση του χώρου, την αρχιτεκτονική, τις αποθηκευτικές πρακτικές, τη διατροφή και ιδεολογία, με στόχο την προσέγγιση της καθημερινότητας στην προϊστορία. Θα ήθελα να επισημάνω ιδιαίτερα τη διάθεση της Κατερίνας –που είναι εμφανής σε πολλά από τα δημοσιευμένα έργα της– μέσα από τις συνεργασίες της, να προχωρήσει σε νέες προσεγγίσεις και ερμηνείες για τα ανασκαφικά της ευρήματα, πολλά από τα οποία της είχαν αναμφίβολα προσφέρει πλούσιες αφορμές για ενδιαφέρουσες ανασυνθέσεις. Παράλληλα, η ίδια προχώρησε και σε ευρύτερες συνθετικές απόπειρες πάνω σε ιδιόμορφες, θα έλεγα, κατηγορίες ανασκαφικού υλικού όπως λ.χ. τα αντικείμενα καλλωπισμού, τα εργαλεία υφαντικής και τα ειδώλια, θεματικές που την είχαν απασχολήσει για πολλά χρόνια.

Μια άλλη πλευρά της προσωπικότητας της Κατερίνας Παπαευθυμίου, όπως είχα την ευκαιρία προσωπικά να τη γνωρίσω, ήταν η δίψα της για τα ταξίδια, όχι αποκλειστικά μόνο τα αρχαιολογικά, αλλά αυτά που προσφέρουν στους ταξιδιώτες τη συγκίνηση του άγνωστου και του διαφορετικού. Θυμάμαι τις ζωντανές συζητήσεις μας για τις εξορμήσεις της στην Οδησό αλλά και αυτές που η ίδια κατέγραψε στο «Οδοιπορικό στις ακτές του Ανατολικού Αιγαίου» που δημοσίευσε στο περιοδικό *Φιλολόγος* το 2002.

Φεύγοντας η Κατερίνα από το Τμήμα μας το 2012 μου παραχώρησε το γραφείο της, ό,τι και αν αυτό

σημαίνει για τη σημειολογία των χώρων και την παρουσία των ανθρώπων που δεν παύει να είναι ζωντανή. Ένας ακόμα λόγος να γράψω τις λίγες αυτές γραμμές για τη γνωριμία μας και το πέρασμά της από το Πανεπιστήμιό μας.

Νίκος Ευστρατίου

Ομ. Καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας Α.Π.Θ.

Η Αικ. Παπανθήμου, ο Δημήτρης Παντερμαλής και η Λιάνα Στεφανή στο φουαγιέ του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης μετά τη διάλεξη του Δ. Παντερμαλή για το Μουσείο της Ακρόπολης, 6/2/2019 (αρχείο Α.Μ.Θ.).

Αισθάνομαι ιδιαίτερη χαρά και τιμή που χαιρετίζω εκ μέρους του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης την έκδοση του συλλογικού αυτού έργου που τιμά την Κατερίνα Παπαευθυμίου-Παπανθίμου. Η σχέση του Αρχαιολογικού Μουσείου και του Πανεπιστημίου της πόλης υπήρξε πάντοτε στενή και δημιουργική. Δεσμοί φοιτητών και καθηγητών που έγιναν δεσμοί συνεργατών, επιστημονικές συνέργειες, σχέσεις καθοριστικής επίδρασης και αμοιβαίου σεβασμού.

Η πρωτοβουλία για την έκδοση ενός χαριστήριου τόμου που τιμά την πολύχρονη και πολύτιμη προσφορά της καθηγήτριας της προϊστορικής αρχαιολογίας οφείλεται στους αγαπημένους μαθητές της Νίκο Μερούση, Μαριάννα Νικολαΐδου και Λιάνα Στεφανή. Δυστυχώς, χρονικές συγκυρίες και τα διαφορετικά ερευνητικά μου ενδιαφέροντα δεν επέτρεψαν να τη γνωρίσω στενά προσωπικά. Είχα, ωστόσο, την τύχη να ακούω όλα αυτά τα χρόνια τη Λιάνα, που μιλούσε για την καθηγήτριά της πάντα με τον ενθουσιασμό, την αγάπη, τον σεβασμό και την εκτίμηση που γεννά ένας εξαιρετικός δάσκαλος. Ιδιαίτερα σε εμάς τους αρχαιολόγους η σχέση μαθητείας με τους πανεπιστημιακούς δασκάλους δεν περιορίζεται στα έδρανα και στις βιβλιοθήκες. Το «μεγάλο σχολείο» των πανεπιστημιακών ανασκαφών κρατά πάντα στην καρδιά μας μεγάλη θέση. Εκεί η καθημερινή ανθρώπινη επαφή μπορεί να ενώσει την επιστημονική καθοδήγηση με την ενθάρρυνση και να δώσει στον νέο επιστήμονα τη σιγουριά να σταθεί στα πόδια του αλλά και τα φτερά για να πετάξει. Τέτοια ευτυχής περίπτωση ήταν για τους μαθητές της σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό στάδιο η Κατερίνα Παπανθίμου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, στο Μάνδαλο και το Αρχοντικό. Με συνέπεια, αφοσίωση, ευθυκρισία και προσήνεια, καθοδήγησε και οδήγησε στην ωριμότητα μια ολόκληρη γενιά αρχαιολόγων που ασχολήθηκαν συστηματικά και με επιτυχία με την αιγαιακή αρχαιολογία.

Ο τόμος με την υψηλή ποιότητα των άρθρων και την εξαιρετική επιμέλεια της έκδοσης είναι βέβαιο ότι θα εμπλουτίσει τη βιβλιογραφία και θα διευρύνει την επιστημονική συζήτηση σε θέματα που αποτελούν τα κύρια ερευνητικά ενδιαφέροντα της τιμώμενης. Συγχαρητήρια οφείλονται στους επιμελητές του τόμου και σε όλους τους συγγραφείς που συνέβαλαν στην πραγμάτωση της σημαντικής αυτής έκδοσης.

Όλο το προσωπικό του Μουσείου, και εγώ προσωπικά, ευχόμαστε στην τιμώμενη να συνεχίσει να εργάζεται παραγωγικά, προωθώντας την αιγαιακή αρχαιολογική έρευνα και ανοίγοντας τον δρόμο στους νέους επιστήμονες.

Στο έργο συμμετείχε ως επιμελήτρια η Λιάνα Στεφανή, διευθύντρια του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης από το 2018. Γνωρίζω προσωπικά πόσο μεγάλο ήταν το ενδιαφέρον και η φροντίδα για την έκδοση αυτού του τόμου, δώρο ξεχωριστό για την καθηγήτρια. Η Λιάνα με τη γνωστή της ζωντάνια δούλεψε για τη συγκέντρωση και επιμέλεια του υλικού, δείχνοντας την επιστημονική αφοσίωση που τη διέκρινε πάντα. Τότε που όλα έδειχναν ότι βάδιζε στην πιο δημιουργική περίοδο της, που δούλεψε με αυτοπεποίθηση και ενθουσιασμό, σχεδίαζε και ονειρευόταν, με τη φλόγα της ζωής που θεριεύει η ανάσα του θανάτου. Η έκδοση αυτή, που η ολοκλήρωσή της θα της έδινε μεγάλη χαρά, υπήρξε μια από τις τελευταίες της φροντίδες.

Δρ. Αγγελική Κουκουβού

Αναπληρώτρια Προϊσταμένη, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης

Ξενάγηση στον Ακράγαντα. Εκδρομή με τον Σύλλογο Αποφοίτων Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. «Φιλολόγος». (αρχείο Αικ. Παπανθίμου).

Πρέσπες. Άγιος Γερμανός. Η Αικ. Παπανθίμου με τη Γιώτα Ατζακά σε εκδρομή του Συλλόγου Αποφοίτων Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. «Φιλολόγος» (Μάιος 2006) (αρχείο Αικ. Παπανθίμου).

Η ΚΑΙΤΗ ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ ΚΑΙ Ο «ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ»

Η Καίτη Παπάνθιμου, καθηγήτρια αρχαιολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, έχει μεγάλη προσφορά στον Σύλλογο Αποφοίτων Φιλοσοφικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης «Φιλολόγος», με ομιλίες της στα «Βραδινά του Φιλολόγου», με δημοσιεύσεις άρθρων στο περιοδικό *Φιλολόγος* και, κυρίως, με ξεναγήσεις της σε εκδρομές, μονοήμερες και πολυήμερες, του Συλλόγου. Με πρόταση του Χρίστου Τσολάκη, προέδρου του Συλλόγου για δεκαέξι χρόνια, η Καίτη Παπάνθιμου ήρθε πολύ κοντά στα εκάστοτε Διοικητικά Συμβούλια και έγινε ένα πολύ δραστήριο μέλος και στέλεχος, απαραίτητο σε όλες τις δραστηριότητες του Συλλόγου από τα μέσα της δεκαετίας του 1990.

Από τις δημοσιεύσεις της στον *Φιλολόγο* θα αναφέρουμε τρεις χαρακτηριστικές: «Προϊστορικές έρευνες στο νομό Πέλλας», τχ. 90 (1997) 436-448· «Οδοιπορικό στις ακτές του Ανατολικού Αιγαίου από την Τροία στην Αττάλεια», τχ. 109 (2002) 381-403 και «Εκατό χρόνια ανασκαφικής έρευνας στη Μακεδονία (1912-2012)», τχ. 154 (2012) 515-527.

Η Καίτη Παπάνθιμου έκανε αρκετές ομιλίες στα «Βραδινά του Φιλολόγου», στο διάστημα από το 1997 μέχρι και σήμερα, με θέματα αρχαιολογικά, όπως: «Στις ακτές του Ανατολικού Αιγαίου: από την Τροία στην Αττάλεια», «Σαμοθράκη 2001», «Εκατό χρόνια αρχαιολογικής έρευνας στη Μακεδονία» και άλλα. Οι ομιλίες της προκάλεσαν ζωνρή εντύπωση στους ακροατές με την ολοκληρωμένη κάθε φορά γνώση του θέματος, την αναλυτική του παρουσίαση και την εμβέλεια στην επικοινωνία μαζί τους.

Η Καίτη Παπάνθιμου είχε μεγάλη προσφορά στον Σύλλογο και με τις ξεναγήσεις της. Ξενάγησε αρκετές εκδρομές σε διάφορα μέρη: Αθήνα, ακτές του Ανατολικού Αιγαίου, Σαμοθράκη, δυτικά παράλια της Μ. Ασίας, Κωνσταντινούπολη, Κάτω Ιταλία, Πελοπόννησο, Βεργίνα, Μίεζα, Λευκάδια, Βέροια, Πρέβεζα, Νικόπολη, νεκρομαντείο Αχέροντα, Ζάλογγο, Καππαδοκία, Θράκη, Αδριανούπολη και αλλού. Εντυπωσίασε τους εκδρομείς με την επιστημονική της κατάρτιση, τις γνώσεις, την πνευματική της συγκρότηση και την ευχέρεια στη γλώσσα και στη ροή του λόγου.

Τα μέλη καθώς και οι φίλοι του Συλλόγου που παρακολουθούν τις διάφορες εκδηλώσεις του αισθάνονται τυχεροί για την επικοινωνία τους με την καθηγήτρια πανεπιστημίου Καίτη Παπάνθιμου, τη θυμούνται με αγάπη και την ευγνωμονούν για την επίδραση στην προσωπικότητά τους. Πολλοί συνάδελφοι φιλόλογοι γνώρισαν την πατρίδα μέσα από τις ξεναγήσεις της.

Ο Σύλλογος Αποφοίτων Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ. «Φιλολόγος» ευχαριστεί την Καίτη Παπάνθιμου για τη μακροχρόνια συμβολή, τη συμμετοχή της στις εκδηλώσεις του και την προσφορά του πολύτιμου χρόνου της και τη συχαίρει για το επιστημονικό της έργο.

Γιάννης Τζανής

εκ μέρους του Διοικητικού Συμβουλίου του Συλλόγου «Φιλολόγος»

Μάνδαλο Πέλλας. Αικ. Παπανθήμου και Λ. Στεφανή, στο Βάθος Μαριάννα Νικολαΐδου και Νίκος Μερούσης (Σεπτέμβριος 1988) (αρχείο Θώμης Σαββοπούλου).

Ανασκαφή στο Μάνδαλο Πέλλας (Σεπτέμβριος 1985) (αρχείο Αικ. Παπανθήμου).

Η ΔΑΣΚΑΛΑ ΜΑΣ, ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ

Πέρασαν δεκαετίες από τότε που, προπτυχιακοί φοιτητές, πρωτογευθήκαμε τη γοητεία της αιγαιακής προϊστορίας μέσα από τις πανεπιστημιακές παραδόσεις της Αικατερίνης Παπαευθυμίου-Παπανθίμου. Μείναμε κατάπληκτοι όταν αντικρίσαμε, όπως και η ίδια πιο πριν –το γράφει στη διατριβή της– τα αριστουργηματικά καλλιτεχνήματα αλλά και το ταπεινό πήλινο δοχείο με τις απανθρακωμένες ελιές, που έφερε στο φως ο δάσκαλός της Νικόλαος Πλάτων στη Ζάκρο. Όπως η ίδια μαθήτευσε κοντά σε δάσκαλο σοφό, ευτυχήσαμε κι εμείς να μαθητεύσουμε κοντά της· να διδαχτούμε από τον λιτό και μεστό λόγο της και, ακόμη περισσότερο, από το παράδειγμά της.

Μας ενέπνευσε την αγάπη για τη μινωική και μυκηναϊκή αρχαιολογία. Ακολουθώντας τα δικά της βήματα, αντλήσαμε για τις διατριβές μας θέματα από τον ανεξάντλητο πλούτο του κρητομυκηναϊκού κόσμου. Το δικό της έμπειρο χέρι, μαζί με της αξέχαστης Αγγελικής Πιλάλη, κατεύθυνε τα πρώτα μας βήματα μέσα στον ερευνητικό λαβύρινθο, ώστε να μην χαθούμε σε άσκοπες περιπλανήσεις αλλά να ψάξουμε με στοχευμένη, καθαρή σκέψη και με τόλμη απαντήσεις στα δελεαστικά ερωτήματα που πρόβαλλαν μέσα από το αρχαιολογικό υλικό. Η ψύχραιμη και προσγειωμένη καθοδήγησή της, θεμελιωμένη πάντοτε στα αρχαιολογικά δεδομένα, στο «υλικό» όπως μας έλεγε με έμφαση, στάθηκε για μας τους νεόκοπους αρχαιολόγους πολύτιμο μάθημα επιστημονικής μεθόδου και συλλογιστικής. Ιδιαίτερα μάλιστα στις δεκαετίες του '80-'90, όταν η προϊστορική αρχαιολογία στην Ελλάδα, και μάλιστα στη Θεσσαλονίκη, στροβιλιζόταν στους γοητευτικούς ρυθμούς της πρωτόγνωρης τότε Νέας Αρχαιολογίας, που καλούσε υπό σειρήνια κελεύσματα σε νέες συναρπαστικές προσεγγίσεις αλλά κάποτε ισορροπούσε σε επισφαλές έδαφος, όταν το σταθερό έρμα της αρχαιολογικής γνώσης, το υλικό, μετατοπιζόταν στο περιθώριο...

Η Κατερίνα, ίσως περισσότερο όλων στον προϊστορικό τομέα του Αρχαιολογικού Θεσσαλονίκης, μας δίδαξε την αξία αυτού του έρματος. Χωρίς να ενθουσιαστεί υπέρμετρα από τις επαγγελίες της Νέας Αρχαιολογίας και άλλων θεωρητικών σχολών, είχε το θάρρος των επιστημονικών της πεποιθήσεων· στάση καθόλου αυτονόητη για μια επιστήμονα που τότε άρχιζε τη σταδιοδρομία της, πρώτη γυναίκα-μέλος του ανδροκρατούμενου προϊστορικού τομέα στο αρχαιολογικό τμήμα του Α.Π.Θ. και για χρόνια μειοψηφία μαζί με την Αγγελική Πιλάλη· ισχνή ήταν, εξάλλου, τότε η παρουσία του γυναικείου φύλου στο ακαδημαϊκό περιβάλλον γενικά. Όταν άρχισαν να διδάσκουν, οι δυο τους ήταν οι μόνες εκπρόσωποι των κρητομυκηναϊκών σπουδών και η Κατερίνα Παπανθίμου, με την αθόρυβη αυτοπεποίθηση που πηγάζει από βαθιά παιδεία και συγκροτημένη προσωπικότητα, έδωσε το δικό της στίγμα: ανοιχτή σε διάλογο με νέα ρεύματα και τρόπους σκέψης, αλλά σταθερή στις μεθοδολογικές και ερμηνευτικές της επιλογές. Η συνέπεια, η ακεραιότητα, η αδιάσειστη λογική, η ευρύτητα πνεύματος και η σεμνότητα που διέπουν την επιστημοσύνη και τη διδασκαλία της την ανέδειξαν σε μία από τις σεβάσμιες κυρίες της αρχαιολογίας, όπως εύστοχα τη χαρακτηρίζει η Σέβη Τριανταφύλλου στην αφιέρωσή της. Με αυτά τα εφόδια κατάφερε να διασχίσει, άφοβη ταξιδιώτισσα στο χθες και στο σήμερα, το προϊστορικό Αιγαίο, από τη μινωική Κρήτη και με ενδιάμεσους σταθμούς στο νεολιθικό Σέσκλο και στη μυκηναϊκή Φίλια μέχρι την ενδοχώρα της Μακεδονίας, όπου έθεσε τη σφραγίδα της με τις πανεπιστημιακές ανασκαφές-ορόσημα στο Μάνδαλο και στο Αρχοντικό.

Σε αυτές τις ανασκαφές, η καθηγήτρια Αικατερίνη Παπανθίμου έγινε γρήγορα για μας η Κατερίνα. Τις θυμόμαστε, αυτή και την Κική Πιλάλη, να μας νοιάζονται σχεδόν μητρικά, εμάς τους λίγους φοιτητές που, δειλοί αλλά ενθουσιώδεις, μαζευόμασταν γύρω τους. Και, χωρίς πολλά λόγια, να μας διδάσκει προϊστορία, ανασκαφική μέθοδο, επιστημονικό προβληματισμό. Από την πρώτη μέρα νιώθαμε ότι μας εμπιστεύεται, αλλά και ότι θεωρούσε αυτονόητο πως θα δίναμε τον καλύτερο εαυτό μας–όπως και συνέβαινε. Ο ήρεμος τόνος και η αφοπλιστική λογική της κατάφερναν να ισορροπούν το υπέρμετρο άγχος για τα λάθη μας στο σκάμ-

μα, τις αγωνίες μας για την επικείμενη εξεταστική (η ανασκαφή γινόταν πάντα τον Σεπτέμβριο), τον εύκολο εντυπωσιασμό μας με ό,τι νεωτεριστικό κυκλοφορούσε στο «υποψιασμένο» Αρχαιολογικό του Α.Π.Θ., τα μεγαλεπήβολα σχέδιά μας για μεταπτυχιακά και διατριβές. Θυμόμαστε όμως και τις πολύτιμες, αβίαστες κουβέντες, όταν μας ενθάρρυνε να αφεθούμε στη γοητεία του εκάστοτε καινούργιου ακόμη κι όταν η ίδια δεν ήταν έτοιμη να το ενστερνιστεί. Θυμόμαστε την έκφρασή της να γλυκαίνει στη θύμηση των δικών της δασκάλων –Ανδρόνικου, Πλάτωνα, Κακριδή... Θυμόμαστε τον εφηβικό ενθουσιασμό της όταν ξεπρόβαλλε μέσα από το χόμα κάποιο καινούργιο ειδώλιο, μια «Σουμέλα» όπως έλεγαν οι ντόπιοι εργάτες τα εύσαρκα νεολιθικά ειδώλια, που η ίδια δημοσίευσε. Αλλά και την καθιερωμένη μας έξοδο στην ταβέρνα του Μάνδαλου τα βράδια της Κυριακής, πριν αρχίσει η νέα ανασκαφική εβδομάδα.

Τη θυμόμαστε να χαράζει, ιδιοχειρώς, τα ανασκαφικά τετράγωνα πάνω στην προϊστορική τούμπα. Και τις Παρασκευές που θα γυρίζαμε στη Θεσσαλονίκη, να υπολογίζει τα πλυντήρια και τα μαγειρέματα που την περίμεναν το σαββατοκύριακο στο σπίτι, μάνα με τρία παιδιά. Λέγεται συχνά για γυναίκες σαν την Κατερίνα (με θαυμασμό, αλλά και με κάποια αθέλητη συγκατάβαση) ότι ανέβηκαν ψηλά παρόλο που είχαν οικογένεια. Θεωρούμε όμως το αντίστροφο: ότι, δηλαδή, στους πολλαπλούς οικογενειακούς της ρόλους καλιέργησε αυτές ακριβώς τις δεξιότητες που την καθιέρωσαν: τις αντοχές, την πρακτική ματιά, τη ζεστασιά, τη στοργική αυστηρότητα, την αδιαφορία προς τις μόδες, την αναζήτηση της ουσίας. Την ίδια ποιότητα αποπνέουν και τα γραπτά της: γλώσσα μεστή και ανεπιτήδευτη, ευαισθησία, προσοχή στην ανθρώπινη λεπτομέρεια, δομημένη σκέψη. Τα έγραψε το χέρι που με την ίδια σιγουριά ερευνούσε τα προϊστορικά νοικοκυριά και συνάρμοζε το δικό της σπιτικό, ήξερε να δρέπει τη γνώση των ειδικών αλλά και να αποστάζει νόημα μέσα από ατέλειωτα λογοτεχνικά διαβάσματα.

Η βαθιά φιλία και μακρόχρονη συνεργασία της Κατερίνας Παπανθίμου με την άωρα χαμένη Αγγελική Πιλάλη άφησε εποχή στα αρχαιολογικά χρονικά του Α.Π.Θ. και γενικότερα στην έρευνα της Μακεδονίας. Μαζί συνέχισαν την παράδοση της γόνιμης γυναικείας σύμπραξης, που εγκαινίασαν πρωτοπόρες ερευνήτριες στις αρχές του 20^{ού} αι. (Harriet Boyd Hawes, Blanche Wheeler και Edith Hall Dohan στην Κρήτη, Hetty Goldman και Alice Walker Cosmopoulos στις Αλές...). Οι αχώριστες Κατερίνα και Κική αλληλοσυμπληρώνονταν θαυμάστα· ήταν για όλους μας υποδείγματα ανθρωπιάς και επιστημονικού ήθους. Στη μνήμη της Κικής προσφέραμε την ανθισμένη *Ίριδα* το 2010. Στην Κατερίνα χαρίζουμε τώρα την ευώδη *Μυρρίνη*· τη μυρτιά που βλαστάνει πλούσια σε έργα της μινωικής τέχνης που η ίδια τόσο αγάπησε.

Η πορεία αυτού του τόμου σημαδεύτηκε από δύο τεράστιες απώλειες: της Λιάνας Στεφανή το 2019 και του Νίκου Παπάνθιμου κοντά στο τέλος (2022). Μαζί με τη Λιάνα εμπνευστήκαμε την ιδέα του βιβλίου και κάναμε τα πρώτα σχέδια. Μένει κοντά μας παρούσα με το άρθρο της, κόσμημα κρυστάλλινης σκέψης και λόγου γλαφυρού. Ελπίζουμε ότι η δική της και οι άλλες μελέτες θα προσφέρουν στην Κατερίνα, που ξέρει να στέκεται ακλόνητη σε απανωτές τρικυμίες, μια αναλαμπή σε μέρες οδύνης.

Το ανά χείρας δεν θα είχε υλοποιηθεί χωρίς την καθοριστική συμβολή του Φώτη Υφαντίδη, που ανέλαβε πρόθυμα, αναλώνοντας αμέτρητες ώρες και με την άσφογη αισθητική του όλη τη γραφιστική και όχι μόνο επιμέλεια, και συνεργάστηκε μαζί μας με απίστευτη υπομονή και οξυδέρκεια σε όλα τα στάδια της προετοιμασίας του πονήματος. Τον ευχαριστούμε από καρδιάς.

Επίσης, ευχαριστούμε θερμά όλους τους συγγραφείς του τόμου –γενιές φίλων, συναδέλφων, συνεργατών, μαθητών της Κατερίνας Παπανθίμου– που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα και προσέφεραν τις επιστημονικές τους συμβολές αλλά και τα προσωπικά τους ενθυμήματα. Η θεματική των άρθρων παραπέμπει στα ερευνητικά ενδιαφέροντα της τιμώμενης και καθρεφτίζει το εύρος της προσφοράς της και την παράδοση που δημιούργησε με το έργο και τη διδασκαλία της για σαράντα χρόνια. Η συνεργασία μας με όλους τους συγγραφείς υπήρξε αγαστή, κάποτε και συγκινητική όταν ξαναζωντάνεψαν μνήμες από τις στιγμές που ζή-

Μάνδαλο Πέλλας. Η Αικ. Παπανθήμου και η Θώμη Σαββοπούλου (Σεπτέμβριος 1983) (αρχείο Αικ. Παπανθήμου).

Περιήγηση στις υπώρειες του Πάικου στη διάρκεια της ανασκαφής στο Μάνδαλο Πέλλας (Σεπτέμβριος 1985) (αρχείο Αικ. Παπανθήμου).

Άγιος Αντώνιος Ποτού, Θάσος. Ο Στρατής Παπαδόπουλος (αριστερά) ξεναγεί στην ανασκαφή την Αικ. Παπανθίμου και τον Νίκο Παπάνθιμο (καλοκαίρι 2010) (αρχείο Σ. Παπαδόπουλου).

Αρχοντικό Πέλλας. Ανασκαφική ομάδα τον Σεπτέμβριο 1996. (αρχείο Εύης Παπαδοπούλου).

σαμε κοντά στην Κατερίνα. Ευχαριστίες οφείλουμε και στην πρόεδρο του «Φιλολόγου», ομότιμη καθηγήτρια κα Άννα Συμεωνίδη, για το ευγενικό ενδιαφέρον της. Ευχαριστούμε, επίσης, θερμά την αναπληρώτρια διευθύντρια του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Αγγελική Κουκουβού, η οποία ενέταξε τον τιμητικό τόμο στη σειρά δημοσιευμάτων του Μουσείου, εκπληρώνοντας την επιθυμία της Λιάνας. Ο τόμος δημοσιεύεται ως παράρτημα στη σειρά του περιοδικού *Προ-Ιστορήματα*. Πάνω από όλους, ευχαριστούμε τη δασκάλα μας, Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου, που, όπως πάντα, στάθηκε κοντά μας σε όλη την πορεία του εγχειρήματος. Της αφιερώνουμε το αποτέλεσμα με ευγνωμοσύνη, αγάπη και θαυμασμό.

Νίκος Μερούσης – Μαριάννα Νικολαΐδου

Η Αικ. Παπανθήμου στην Β΄ τάξη στο 3^ο Πρότυπο Δημοτικό της Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης (1953) (αρχείο Αικ. Παπανθήμου).

Η Αικ. Παπανθήμου σημαιοφόρος του Ζ΄ Γυμνασίου Θηλέων Θεσσαλονίκης, στην παρέλαση της 28ης Οκτωβρίου 1962 (αρχείο Αικ. Παπανθήμου).

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΠΑΠΑΕΥΘΥΜΙΟΥ-ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ

Η Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθήμου γεννήθηκε το 1945 στη Θεσσαλονίκη. Το 1963 αποφοίτησε με άριστα από το Ζ΄ Γυμνάσιο Θηλέων Θεσσαλονίκης και την ίδια χρονιά, μετά από εισαγωγικές εξετάσεις, ενεγράφη στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στη συνέχεια ακολούθησε την κατεύθυνση Ιστορίας & Αρχαιολογίας. Αποφοίτησε το 1968, έχοντας υποτροφία του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών σε όλη τη διάρκεια των σπουδών της. Το 1970 διορίστηκε βοηθός στην Έδρα της Προϊστορικής Αρχαιολογίας με Καθηγητή τον Νικόλαο Πλάτωνα. Υπό την εποπτεία του ολοκλήρωσε τις μεταπτυχιακές σπουδές της και το 1979 υποστήριξε τη διδακτορική διατριβή της, η οποία βαθμολογήθηκε με «άριστα». Το 1984 εκλέχτηκε Επίκουρη Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, το 1990 Αναπληρώτρια Καθηγήτρια και από το 1997 έως το 2012 υπηρέτησε ως Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας στο ίδιο Τμήμα.

Η Αικατερίνη Παπανθήμου συμμετείχε στην ανασκαφή του μινωικού ανακτόρου στην Κάτω Ζάκρο της ανατολικής Κρήτης με τον Καθηγητή Ν. Πλάτωνα (1975-1981), καθώς και στην πανεπιστημιακή ανασκαφή του νεολιθικού οικισμού του Σέσκλου Θεσσαλίας με τον Καθηγητή Δ. Θεοχάρη (1976-1977). Το 1980 ανέλαβε την ανασκαφή, μαζί με την αείμνηστη Καθηγήτρια Αγγελική Πιλάλη-Παπαστερίου, της μυκηναϊκής φάσης του ιερού της Αθηνάς Ιτωνίας στη Φίλια Καρδίτσας.

Το 1981 μαζί με τους Αγγ. Πιλάλη-Παπαστερίου, Κώστα Κωτσάκη και Θώμη Σαββοπούλου ξεκίνησε την ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό της τούμπας Σιτσάν-Τεπέ, κοντά στο χωριό Μάνδαλο του νομού Πέλλας. Η ανασκαφή συνεχίστηκε μέχρι το 1988 και σε αυτήν συμμετείχαν φοιτητές του Αρχαιολογικού Τμήματος του Α.Π.Θ. καθώς και άλλων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Υπήρξε η πρώτη ελληνική ανασκαφή στον χώρο της Μακεδονίας με διεπιστημονικό προσανατολισμό, όπου εφαρμόστηκαν σύγχρονες τεχνικές στην ανασκαφή και στη μετέπειτα έρευνα, όπως η μελέτη των αρχαιοζωολογικών και αρχαιοβοτανικών καταλοίπων. Το 1984 χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της μαγνητικής διασκόπησης για τον προσδιορισμό των ορίων του οικισμού από μέλη του Εργαστηρίου Γεωφυσικής του Α.Π.Θ. Στο πλαίσιο της ανασκαφικής έρευνας οργανώθηκε πρόγραμμα για τη χρονολόγηση των φάσεων του οικισμού με C14 και θερμοφωταύγεια, που πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «Δημόκριτος» υπό την εποπτεία του δρ Γιάννη Μανιάτη, διευθυντή του εργαστηρίου Αρχαιομετρίας, και το Τμήμα Φυσικής του Ινστιτούτου Max Planck της Χαϊδελβέργης. Το 1987 μαζί με τους άλλους συνεργάτες της ανασκαφής, επιμελήθηκε την έκθεση στο Μουσείο της Πέλλας επιλεγμένου υλικού από τις ανασκαφικές έρευνες στο Μάνδαλο.

Από το 1992 άρχισε μαζί με την Αγγ. Πιλάλη-Παπαστερίου την ανασκαφή του προϊστορικού οικισμού στην τούμπα του Αρχοντικού Γιαννιτσών, την οποία διευθύνει μετά τον αδόκητο θάνατο εκείνης το 2004. Στο πλαίσιο της ανασκαφικής έρευνας οργανώθηκαν ερευνητικά προγράμματα με ειδικούς επιστήμονες από το Α.Π.Θ., το εργαστήριο Αρχαιομετρίας του «Δημόκριτου», τα πανεπιστήμια στη Valencia, στο Sheffield και στο Reading, το CNRS της Γαλλίας. Τα προγράμματα αυτά αφορούν τη χρονολόγηση του οικισμού, τη μελέτη της κεραμικής και του παλαιοπεριβάλλοντος (αρχαιοζωολογία, αρχαιοβοτανολογία, ανθρακολογία κλπ.). Παράλληλα, οργάνωσε και επέβλεψε μαζί με την Αγγ. Πιλάλη την καταγραφή και μελέτη του αρχαιολογικού υλικού από το Μάνδαλο και το Αρχοντικό, που πραγματοποιείται από μεταπτυχιακούς φοιτητές και διδάκτορες αρχαιολόγους, μέλη των ανασκαφικών ομάδων. Οι δύο ανασκαφές, στο Μάνδαλο και στο Αρχοντικό, προσέφεραν πλήθος νέων και πολύτιμων δεδομένων για δύο σημαντικές, αλλά ελάχιστα γνωστές τότε περιόδους της προϊστορικής Μακεδονίας, την Τελική Νεολιθική και το τέλος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού και την αρχή της Μέσης.

Η Αικατερίνη Παπανθήμου συμμετείχε ως υπεύθυνη ή συνεργάτις στα παρακάτω ερευνητικά προγράμματα:

«Χρονολογήσεις των φάσεων του προϊστορικού οικισμού στο Μάνδαλο με C14 και θερμοφωταύγεια» σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «Δημόκριτος» και το Max Planck Institut, Heidelberg.

«Ραδιοχρονολογήσεις του προϊστορικού οικισμού στο Αρχοντικό» σε συνεργασία με το ΕΚΕΦΕ «Δημόκριτος».

«Παλαιογεωγραφία και φυσικό περιβάλλον των προϊστορικών και ιστορικών πληθυσμών της ευρύτερης περιοχής του Θερμαϊκού κόλπου με αρχαιολογικές, παλαιοκλιματολογικές και παλαιοοικονομολογικές έρευνες: προϊστορικός οικισμός Αρχοντικού» σε συνεργασία με τον τομέα Γεωλογίας και Φυσικής Γεωγραφίας του Α.Π.Θ.

«Μελέτη για την προέλευση και διακίνηση του οψιανού στον ελλαδικό χώρο κατά την προϊστορική εποχή» σε συνεργασία με το εργαστήριο Αρχαιομετρίας του «Δημόκριτου».

«Αρχαιομετρική διερεύνηση της πυροτεχνολογίας των πηλοκατασκευών και της κεραμικής από το Αρχοντικό Γιαννιτσών» σε συνεργασία με τον δρ Γ. Μανιάτη και την αρχαιολόγο δρ Ε. Παπαδοπούλου.

«Πολιτιστική διαδρομή στη Μακεδονία της Εποχής του Χαλκού» στο πλαίσιο του προγράμματος Interreg III.

Κατά τη διάρκεια της θητείας της στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. δίδαξε σε προπτυχιακό επίπεδο μαθήματα για τις κοινωνίες της Εποχής του Χαλκού (κυκλαδικό, μινωικό, μυκηναϊκό πολιτισμό), όπως οργάνωση του χώρου, θρησκεία, τέχνη, οικονομία κ.ά. Στον μεταπτυχιακό κύκλο σπουδών δίδαξε ειδικά θέματα για τον μινωικό πολιτισμό και την προϊστορική Μακεδονία κατά τη Νεολιθική Εποχή και την Εποχή του Χαλκού. Παράλληλα, επέβλεψε πλήθος μεταπτυχιακών εργασιών και διδακτορικές διατριβές. Ακόμα συμμετείχε σε πολλές εισηγητικές επιτροπές για την εξέλιξη και εκλογή μελών Δ.Ε.Π. του Α.Π.Θ. και άλλων Πανεπιστημίων. Κατά το διάστημα 1990-1992 ήταν διευθύντρια του Τομέα Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. Κατά τη διάρκεια της θητείας της μελέτησε σε βιβλιοθήκες της Οξφόρδης, της Ρώμης και του Βερολίνου.

Έχει συμμετάσχει σε μεγάλο αριθμό συνεδρίων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Επίσης, πραγματοποίησε σειρά διαλέξεων και σεμιναρίων με θέματα σχετικά με την προϊστορική αρχαιολογία και με γενικότερα αρχαιολογικά θέματα. Εκτός από την ενασχόλησή της με την προϊστορία της Μακεδονίας, όπου επικεντρώθηκε και η ανασκαφική της δραστηριότητα, ασχολήθηκε με τη νεολιθική Θεσσαλία, καθώς και με τον μινωικό πολιτισμό. Τα επιστημονικά της ενδιαφέροντα καλύπτουν ποικίλους τομείς, κατά κύριο λόγο τον καλλωπισμό, την προσωπική κόσμηση, την υφαντική και την ένδυση, την ειδωλοπλαστική, την τελετουργία, το περιβάλλον και την οικονομία, την οργάνωση του χώρου, την οικοτεχνία και τα ταφικά έθιμα. Πέρα από τη δημοσίευση αρχαιολογικού υλικού, την απασχόλησαν θεωρητικά θέματα ιδεολογίας, συμβολισμού και κοινωνικής οργάνωσης στο προϊστορικό Αιγαίο.

Η Κατερίνα, όπως είναι γνωστή στους οικείους και φίλους της, ήταν παντρεμένη με τον φιλόλογο Νίκο Παπάνθιμο, με τον οποίο έζησε για περισσότερα από πενήντα χρόνια μέχρι τον πρόσφατο θάνατό του την άνοιξη του 2022. Απέκτησαν τρία παιδιά και τέσσερα εγγόνια. Η αγάπη για τη λογοτεχνία και τα ταξίδια ήταν ανάμεσα στα κοινά τους ενδιαφέροντα. Ταξίδεψαν μαζί σε πολλές χώρες, από όπου η ίδια διατηρεί ζωντανές αναμνήσεις. Ωστόσο, η γενέτειρά τους θάσος υπήρξε το αγαπημένο οικογενειακό καταφύγιο κάθε καλοκαίρι και εξακολουθεί να είναι για την Κατερίνα.

Ζάκρος 1973. Αικ. Παπανθίμου, δίπλα της ο Χρήστος Μπουλώτης (αρχείο Αικ. Παπανθίμου).

Ζάκρος 1973. Διακρίνονται ο Νικόλαος Πλάτων, η σύζυγος και τα τέκνα του (ο Λευτέρης Πλάτων δίπλα στην Αικ. Παπανθίμου, στο κέντρο), ο Αθανάσιος Τζαφάλιας (αριστερά του Ν. Πλάτωνος), η Χαρά Γεωργίου και ο σύζυγός της (δεξιά του), και η αρχιτέκτων Μαρία Ξύδα (τρίτη από αριστερά) (αρχείο Αικ. Παπανθίμου).

ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

Σκεύη και σύνεργα του καλλωπισμού στον κρητομυκηναϊκό χώρο, διδακτορική διατριβή, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., Παράρτημα αρ. 23, Θεσσαλονίκη 1979.

Τελετουργικός καλλωπισμός στο προϊστορικό Αιγαίο, Θεσσαλονίκη 1997.

Εισαγωγή στους πολιτισμούς της προϊστορίας, Θεσσαλονίκη 2007.

Η θάσος στην τροχιά των αιώνων (επιστημονική επιμέλεια), Αθήνα 2014.

Οδοιπορικό στην προϊστορική Μακεδονία. Από την Παλαιολιθική μέχρι την εποχή του Σιδήρου, Θεσσαλονίκη 1997 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Οι ανασκαφές του Δ. Ρ. Θεοχάρη στο νεολιθικό οικισμό του Σέσκλου. Πήλινα μικροαντικείμενα, Δημοσιεύματα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, υπό δημοσίευση.

ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΕΣ

Μινωική μήτρα από τον Πόρο Ηρακλείου, *Κρητικά Χρονικά* 25, 1973, 375-396.

Πήλινα ειδώλια Μουσείου Εκμαγείων, στο Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, *Πήλινα ειδώλια. Μουσείο Εκμαγείων Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1982, 1-13.

Αθλήματα στη μινωική Κρήτη και στη μυκηναϊκή Ελλάδα, *Αρχαιολογία* 4, 1982, 16-21.

Νέα ανασκαφική έρευνα στο Ιερό της Φίλιας. Τα ευρήματα, *Ανθρωπολογικά* 4, 1983, 57-67.

Μινωικά και μυκηναϊκά περισφύρια, στο Μ. Καρρά (επιμ.), *ΑΜΗΤΟΣ. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Μ. Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη 1987, 615-628.

Τρία νεολιθικά ειδώλια από το Μάνδαλο της Μακεδονίας, στο Ν. Γιανναδάκης, Λ. Καστρινάκη & Γ. Ορφανού (επιμ.), *ΕΙΛΑΠΙΝΗ. Τόμος τιμητικός για τον Καθηγητή Ν. Πλάτωνα*, Ηράκλειο 1987, 171-177.

Εργαλεία υφαντικής από το Σέσκλο, στο Ε. Κυπραίου (επιμ.), *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου για την αρχαία Θεσσαλία. Στη μνήμη του Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη*, Αθήνα 1992, 78-84.

Μανόλης Ανδρόνικος και Νικόλαος Πλάτων (νεκρολογία), *Φιλολογος* 68, 1992, 154-157.

Προϊστορικές έρευνες στο νομό Πέλλας, *Φιλολογος* 90, 1997, 436-448.

Εργαλεία υφαντικής από το Σέσκλο, *Εγνατία* 6, 2002, 83-167.

Οδοιπορικό στις ακτές του Ανατολικού Αιγαίου: από την Τροία στην Αττάλεια, *Φιλολογος* 109, 2002, 381-403.

Η αρχαιότητα (Από την προϊστορική περίοδο ως τα ελληνιστικά χρόνια. Η ελληνιστική εποχή. Η ρωμαϊκή εποχή.). Το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, στο Λ. Τσακτοίρας (επιμ.) *Θεσσαλονίκη, η πόλη και τα μνημεία της*, Θεσσαλονίκη 2003, 32-78.

Η ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού Γιαννιτσών, *Εγνατία* 14, 2010, 257-274.

Συμβολική και ιδεολογική ζωή, στο Δ. Γραμμένος (επιμ.), *Μελέτες για την προϊστορική Μακεδονία, Προ-Ιστορήματα*, Παράρτημα Νο 1, <http://proistoria.wordpress.com> (2005).

Καλαθοπλεκτική, ένδυση και υφαντική, στο Δ. Γραμμένος (επιμ.), *Μελέτες για την προϊστορική Μακεδονία, Προ-Ιστορήματα*, Παράρτημα Νο 1, <http://proistoria.wordpress.com> (2005).

Το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και οι προϊστορικές σπουδές, στο Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης & Α. Δημουλά (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία, 1912-2012. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22-24 Νοεμβρίου 2012*, Θεσσαλονίκη 2014, 37-43.

Ο προϊστορικός οικισμός στο Αρχοντικό Γιαννιτσών, στο Ε. Τσιγαρίδα & Σ. Νανόγλου (επιμ.), *Πριν από τη Μεγάλη Πρωτεύουσα. Πρακτικά Ημερίδας στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας (12 Απριλίου 2016)*, Θεσσαλονίκη 2018, 49-53.

Παιδικές ταφές στο Αρχοντικό, στο Κ. Κωτσάκης (επιμ.), *Η αντίπερα όχθη. Κοινωνικός χώρος και ιδεολογία στις προϊστορικές κοινότητες. Μελέτες αφιερωμένες στη μνήμη του Καθηγητή Γ. Χ. Χουρμουζιάδη*, Θεσσαλονίκη 2019, 179-194.

Τα «αόρατα» ειδώλια της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία, *Διεθνές Συμπόσιο, Το ειδώλιο στο Βορειοελλαδικό χώρο από την Προϊστορία έως τους ρωμαϊκούς χρόνους, 11-13 Οκτωβρίου 2018, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης* (υπό δημοσίευση).

The Prehistoric Settlement of Archontiko Giannitson within the Cultural Context of the EBA III and the Beginning of the MBA, στο Σ. Triantafyllou (επιμ.), *Stellar Ventures: From the Shores of Crete to the Plains of Macedonia. Studies Presented to Professor Stelios Andreou* (υπό δημοσίευση).

Περιβάλλον και οικονομία στον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού Γιαννιτσών, στο Μ. Τσιγαρίδα & Α. Χρυσοστόμου (επιμ.), *Τιμητικός τόμος για τη Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη* (υπό δημοσίευση).

ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ

Νέες ανασκαφικές έρευνες στο Μάνδαλο Δ. Μακεδονίας (1985-86), *Εγνατία 1*, 1986, 17-28 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ανασκαφή στο Μάνδαλο, *ΑΕΜΘ 1*, 1987, 173-177 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ανασκαφή στο Μάνδαλο, *ΑΕΜΘ 2*, 1988, 127-135 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Η ανασκαφική έρευνα στο Μάνδαλο (1987-1990), *Εγνατία 2*, 1990, 411-421 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Carbon 14 Dates from Mandalo, W. Macedonia, στο Υ. Maniatis (επιμ.), *Archaeometry. Proceedings of the 25th International Symposium*, Amsterdam 1989, 679-685 (σε συνεργασία με Κ. Κωτσάκη, Θ. Σαββοπούλου, Γ. Μανιάτη & Β. Krommer).

Προϊστορικός οικισμός στο Μάνδαλο: νέα στοιχεία στην προϊστορία της Δυτικής Μακεδονίας, *Αρχαία Μακεδονία, 5^ο Διεθνές Συμπόσιο για την Αρχαία Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1989, 1207-1216 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ανασκαφή στο Αρχοντικό Γιαννιτσών, *Εγνατία 3*, 1992, 199-208 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-

Παπαστερίου).

Ανασκαφή στο Αρχοντικό Γιαννιτσών, *ΑΕΜΘ* 6, 1992, 151-161 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ανασκαφή Αρχοντικού 1993. Προϊστορικός τομέας, *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 147-154 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ανασκαφή Αρχοντικού 1994 (Τομέας Β), *ΑΕΜΘ* 8, 1994, 83-90 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ανασκαφή Αρχοντικού 1994 (Τομέας Β), *Εγνατία* 5, 1994, 283-295 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ανασκαφή Αρχοντικού 1995 (Τομέας Β), *ΑΕΜΘ* 9, 1995, 137-142 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Carpathian Obsidian in Macedonia, Greece, *Journal of Archaeological Science* 23, 1996, 343-349 (σε συνεργασία με Β. Κιλίκογλου, Γ. Μπασιάκο, Α. Πιλάλη-Παπαστερίου κ.ά.).

Οικήματα στον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού Γιαννιτσών, *Αρχαία Μακεδονία, 6^ο Διεθνές Συμπόσιο*, Θεσσαλονίκη 1996, 887-892 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Οι προϊστορικοί οικισμοί στο Μάνδαλο και το Αρχοντικό Πέλλας, *ΑΕΜΘ* 10 Α, 1996, 143-158 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Νέα στοιχεία για την προέλευση του οψιανού στη Μακεδονία, *Μνήμη Μανόλη Ανδρόνικου, Μακεδονικά*, Παράρτημα αρ. 6, Θεσσαλονίκη 1997, 277-282 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού κατά το 1997, *ΑΕΜΘ* 11, 1997, 165-172 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Η υφαντική στον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού, στο Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Κ. Τσακάλου-Τζαναβάρη (επιμ.), *Μνείας Χάριν. Τόμος στη μνήμη Μαίρης Σιγανίδου*, Θεσσαλονίκη 1998, 177-188 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Αρχοντικό 1999, *ΑΕΜΘ* 13, 1999, 465-472 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου, Ε. Παπαδοπούλου, Ε. Τσαγκαράκη & Ι. Φάππα).

Αρχοντικό 2000. Τυπολογική παρουσίαση και ερμηνευτικά προβλήματα των πηλόκτιστων κατασκευών, *ΑΕΜΘ* 14, 2000, 421-433 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου, Δ. Μπασογιάννη, Ε. Παπαδοπούλου, Ε. Τσαγκαράκη & Ι. Φάππα).

Ένας προϊστορικός οικισμός στο Αρχοντικό Γιαννιτσών. Νέα στοιχεία από την καθημερινή ζωή των προϊστορικών κατοίκων της Μακεδονίας, *Αρχαιολογία & Τέχνες* 74, 2000, 79-83 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Προσδιορισμός με C 14 των οικιστικών φάσεων του προϊστορικού οικισμού στο Αρχοντικό Γιαννιτσών, στο Ι. Μπασιάκος, Ε. Αλούπη & Γ. Φακορέλλης (επιμ.), *Αρχαιομετρικές μελέτες για την ελληνική προϊστορία και αρχαιολογία*, Αθήνα 2001, 27-35 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Die Ausgrabungen auf der Tomba von Archontiko, *Prähistorische Zeitschrift* 77, 2002, 137-147 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Firing Temperature Determinations of Low Fired Clay Structures, στο V. Kilikoglou, A. Hein & Y. Maniatis (επιμ.), *Modern Trends in Scientific Studies on Ancient Ceramics. Papers Presented at the 5th European Meeting on Ancient Ceramics, Athens 1999 (BAR IS 1011)*, Oxford 2002, 59-68 (σε συνεργασία με Γ. Μανιάτη, Γ. Φακορέλη & Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

From *Metron* to Context in Neolithic/Early Bronze Age Mandalon, Northwestern Greece: The Example of Ceramics, στο K. P. Foster & R. Laffineur (επιμ.), *METPON. Measuring the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 9th International Aegean Conference / 9e Rencontre égéenne internationale, New Haven, Yale University, 18-21 April 2002 (Aegaeum 24)*, Leuven-Liège 2003, 317-326 (σε συνεργασία με Ν. Μερούση, Μ. Νικολαΐδου & Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Αρχοντικό 2002: παρόν και μέλλον, *ΑΕΜΘ* 16, 2002, 457-464 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Ο προϊστορικός οικισμός του Αρχοντικού Γιαννιτών, στο Μ. Τριανταφυλλίδου (επιμ.), *Γιαννιτσά*, 2003 (αρχαιολογικός οδηγός σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Προϊστορικά μαγειρέματα στην τούμπα του Αρχοντικού Γιαννιτών: τα αρχαιοβοτανικά δεδομένα, *ΑΕΜΘ* 17, 2003, σ. 497-503 (σε συνεργασία με Σ.-Μ. Βαλαμώτη & Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Les installations culinaires dans un village du Bronze Ancien en Grèce du Nord: Archontiko Giannitsa, στο C. Mee & J. Renard (επιμ.), *Cooking Up the Past: Food and Culinary Practices in the Neolithic and Bronze Age Aegean*, Oxford 2007, 136-147 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη-Παπαστερίου & Ε. Παπαδοπούλου).

Ζητήματα οργάνωσης του χώρου στο τέλος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού: τα νέα δεδομένα από το Αρχοντικό Γιαννιτών, *ΑΕΜΘ* 21, 2007, 77-82 (σε συνεργασία με Ε. Παπαδοπούλου & Γ. Μανιάτη).

Cooking Ingredients from Bronze Age Archontiko: the Archaeobotanical Evidence, στο Y. Facorellis, N. Zacharias & K. Polikreti (επιμ.), *Proceedings of the 4th Symposium of the Hellenic Society for Archaeometry, National Hellenic Research Foundation, Athens 28-31 May 2003 (BAR IS 1746)*, Oxford 2008, 187-194 (σε συνεργασία με Σ. Μ. Βαλαμώτη & Α. Πιλάλη-Παπαστερίου).

Η ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού Γιαννιτών κατά την περίοδο 2008, *ΑΕΜΘ* 22, 2008, 113-118 (σε συνεργασία με Ε. Παπαδοπούλου).

Holocene Palaeogeography of the Northern Margins of Giannitsa Plain in Relation to the Prehistoric Site of Archontiko (Macedonia-Greece), *Zeitschrift für Geomorphologie, Supplementary Issues* 53/1, 2009, 71-82 (σε συνεργασία με Γ. Συρίδη, Κ. Αλμπανάκη, Κ. Βουβαλίδη, Α. Πιλάλη-Παπαστερίου κ.ά.).

Archontiko Yiannitson: A Settlement in Macedonia during the Late Third and Early Second Millennium B.C., στο A. Philippa-Touchais, G. Touchais, S. Voutsaki & J. Wright (επιμ.), *MESOHELLADIKΑ, La Grèce continentale au Bronze Moyen. Actes du colloque international, Athènes 8-12 Mars 2006 (BCH Supplément 52)*, Athènes 2010, 975-980 (σε συνεργασία με Α. Πιλάλη & Ε. Παπαδοπούλου).

Στρωματογραφικές έρευνες από το νότιο τομέα της τούμπας του Αρχοντικού, *ΑΕΜΘ* 24, 2010, 159-168 (σε συνεργασία με Δ. Ισακίδου & Ε. Παπαδοπούλου).

Μαγειρική στο Αρχοντικό: τα μαγειρικά σκεύη της πρώιμης/μέσης και της ύστερης εποχής του χαλκού, *ΑΕΜΘ* 25, 2011, 223-229 (σε συνεργασία με Γ. Δελιόπουλο & Ντ. Ούρεμ-Κώτσου).

Ceremonial Adornment and Purification Practices in Mycenaean Greece: Indigenous Developments and Near Eastern Influences, στο M. L. Nosch & R. Laffineur (επιμ.) *KOSMOS: Jewellery, Adornment and Textiles in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 13th International Aegean Conference, University of Copenhagen, Danish National Research Foundation's Centre for Textile Research, 21-26 April 2010 (Aegaeum 33)*, Leuven-Liège 2012, 779-787 (σε συνεργασία με Ι. Φάππα).

Food Storage in the Context of an Early Bronze Age Household Economy: New Evidence from Archontiko Giannitson, στο S. Voutsaki & S.-M. Valamoti (επιμ.), *Diet, Economy and Society in the Ancient Greek World (PHAROS Supplement 1)*, Leuven 2013, 103-111 (σε συνεργασία με Σ. Βαλαμώτη, Ε. Παπαδοπούλου, Ε. Τσαγκαράκη & Ε. Βούλγαρη).

Αρχοντικό Γιαννιτσών, ένας οικισμός της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία, στο Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης & Α. Δημουλά (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία, 1912-2012. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22-24 Νοεμβρίου 2012*, Θεσσαλονίκη 2014, 271-280 (σε συνεργασία με Ε. Παπαδοπούλου).

Η κεραμική παράδοση των προχωρημένων φάσεων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία, στο Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης & Α. Δημουλά (επιμ.), *Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία, 1912-2012. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22-24 Νοεμβρίου 2012*, Θεσσαλονίκη 2014, 561-573 (σε συνεργασία με Γ. Δελιόπουλο & Γ. Παπαδιά).

A Bottom-up View of Food Surplus: Using Stable Carbon and Nitrogen Isotope Analysis to Investigate Agriculture Strategies and Diet at Bronze Age Archontiko and Thessaloniki Tomba, Northern Greece, *World Archaeology* 49, 2017, 1-33 (σε συνεργασία με Ε. Nitsch, S. Andreou, A. Creuzieux, A. Gardeisen κ.ά.)

Prehistoric Cereal Foods of Southeastern Europe: An Archaeological Exploration, *Journal of Archaeological Science* 104, 2019, 97-113 (σε συνεργασία με S. M. Valamoti, E. Marinova, A.G. Heiss, I. Hristova κ.ά.).

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στη Μακεδονία: τα δεδομένα από το Αρχοντικό Γιαννιτσών, στο Χ. Ντούμας, Ο. Κουκά & Α. Γιαννικουρή (επιμ.), *Το Αιγαίο κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού: νέα δεδομένα. Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα, 11-14 Απριλίου 2008* (υπό δημοσίευση, σε συνεργασία με Ε. Παπαδοπούλου).

Μ Ε Λ Ε Τ Ε Σ

οικισμοί και οίκοι:
βίος, τεχνολογία, κοινωνία

ΜΑΓΕΙΡΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΟΝΤΙΚΟ ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΑΓΓΕΛΟΧΩΡΙ ΗΜΑΘΙΑΣ: ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΙΧΝΗ ΧΡΗΣΗΣ

Αναστασία Δημουλά^{α-β}, Ζωή Τσιρτσώνη^γ, Ευαγγελία Βούλγαρη^β,
Λιάνα Στεφανή & Σουλτάνα Μαρία Βαλαμώτη^{α-β}

Εισαγωγή

Τα μαγειρικά αγγεία της Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία διακρίνονται γενικά από τεχνολογικά χαρακτηριστικά αμετάβλητα στη διάρκεια του χρόνου και από την υιοθέτηση κοινών μορφολογικών χαρακτηριστικών σε ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές (Horejs 2005. Gimatzidis 2017). Η πρώτη παράμετρος συνδέεται άμεσα με τον προορισμό αυτών των αγγείων για χρήση στη φωτιά, που απαιτεί συγκεκριμένες τεχνολογικές προϋποθέσεις (Skibo 2013. Tite & Kilikoglou 2002). Η δεύτερη παράμετρος συνδέεται με την τροφοπαρασκευαστική λειτουργία των αγγείων καθαυτή, η οποία σχετίζεται με ευρέως διαδεδομένες στον μακεδονικό και βαλκανικό χώρο μαγειρικές μεθόδους και συνήθειες, τα διαθέσιμα υλικά και τις διατροφικές προτιμήσεις (Rice 1987, 465), καθώς και με τις συναφείς κοινωνικές νοηματοδοτήσεις αυτών των επιλογών (Κωτσάκης 2010. Albero Santacreu 2014. Ivanova και άλ. 2018). Ως αποτέλεσμα αυτής της ομοιομορφίας, μέχρι πολύ πρόσφατα τα μαγειρικά αγγεία αναφέρονταν μόνο συνοπτικά στις μελέτες προϊστορικής κεραμικής, συχνά μάλιστα μαζί με άλλες κατηγορίες και κάτω από τον τίτλο «χονδροειδής κεραμική». Λόγω του ότι στην πλειονότητά τους είναι ακόσμητα, χονδρόκοκκα και απλά στο σχήμα και τη μορφή, θεωρήθηκε ότι δεν μπορούν να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τη διάκριση χρονολογικών φάσεων, οικονομικών δομών και κοινωνικών συμπεριφορών (βλ. Lis 2010).

Πιο συγκεκριμένα, οι αναλυτικές μελέτες μαγειρικών αγγείων της Εποχής του Χαλκού στην περιοχή της Μακεδονίας εξαντλούνται, αφενός, σε επιμέρους κεφάλαια διδακτορικών διατριβών και σε περιορισμένα άρθρα (Τούμπα Θεσσαλονίκης, Ύστερη Εποχή του Χαλκού: Κυριατζή 2000. Αρχοντικό, Πρώιμη και Ύστερη Εποχή του Χαλκού: Δελιόπουλος 2014. Δελιόπουλος και άλ. 2011. Άγιος Αθανάσιος, Πρώιμη Εποχή του Χαλκού: Μαυροειδή 2014). Αφετέρου, στις δημοσιεύσεις κεραμικών συνόλων τα μαγειρικά αγγεία περιλαμβάνονται σχεδόν πάντα σε ευρείες τυπολογικές κατηγορίες, για παράδειγμα «πιθοειδή αγγεία» σε ελληνόφωνες δημοσιεύσεις (Μεσημεριανή Τούμπα Τριλόφου, Πρώιμη Εποχή του Χαλκού: Γραμμένος & Κώτσος 2002. Σίνδος, Πρώιμη Εποχή του Χαλκού: Ανδρέου 2000), “jars” σε αγγλόφωνες δημοσιεύσεις (Σιταγροί, Πρώιμη Εποχή του Χαλκού: Sherrat 1986. Άσσηρος, Ύστερη Εποχή του Χαλκού: Wardle και άλ. 1980. Τορώνη, Πρώιμη και Ύστερη Εποχή του Χαλκού: Morris 2009) και “Töpfe” σε γερμανόφωνες δημοσιεύσεις (Καστανάς, Πρώιμη και Ύστερη Εποχή του Χαλκού: Aslanis 1985. Hochstetter 1984. Άγιος Μάμμας, Πρώιμη και Ύστερη Εποχή του Χαλκού: Hänsel & Aslanis 2010. Horejs 2007), χωρίς αναλυτική συζήτηση των ενδεχόμενων χρήσεων τους.

Είναι γεγονός ότι στην έρευνα της προϊστορικής κεραμικής οι τυπολογικές κατηγορίες των αγγείων, κατά κανόνα, δεν συνδέονται με τις αντίστοιχες χρηστικές (Tsirtsoni 2001. Andreou & Psaraki 2007). Συνεπώς, σε πολλές περιπτώσεις τα μαγειρικά αγγεία είναι σχεδόν αδύνατο να διαχωριστούν μακροσκοπικά

από άλλες χρηστικές κατηγορίες, κυρίως από τα αποθηκευτικά που φέρουν παρεμφερή τυπολογικά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά σχεδόν σε όλες τις φάσεις της Εποχής του Χαλκού (πρβ. Aslanis 1985. Horejs 2007). Ένα καθιερωμένο κριτήριο διαχωρισμού, το μέγεθος, πρακτικά δεν επαρκεί, καθώς απαντώνται και μικρού μεγέθους αποθηκευτικά αγγεία, όπως και μεγάλου μεγέθους μαγειρικά αγγεία. Ένα δεύτερο κριτήριο, τα ίχνη φωτιάς, μπορεί επίσης να είναι παραπλανητικό, καθώς αποθετικές διαδικασίες, όπως η καύση, μπορούν να επιφέρουν στην επιφάνεια των αγγείων παρόμοια ίχνη με αυτά της χρήσης σε φωτιά για το μαγείρεμα. Τέλος, μία παράμετρος που θα πρέπει να έχουμε πάντα υπόψη είναι ότι τα ίδια αγγεία πιθανότατα εξυπηρετούσαν περισσότερες από μία χρήσεις.

Επομένως, η διερεύνηση της χρήσης των αγγείων, και ιδιαίτερα των μαγειρικών, απαιτεί συνδυαστική προσέγγιση διαμέσου διαφορετικών παραμέτρων. Αυτές περιλαμβάνουν το ανασκαφικό πλαίσιο, τον τόπο εύρεσης των αγγείων, τη συνάφειά τους με κατασκευές και διάφορες κατηγορίες αντικειμένων, τα μορφολογικά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά των αγγείων καθώς και τα σωζόμενα ίχνη χρήσης. Στην εργασία αυτή θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα αυτής της πολυπαραμετρικής προσέγγισης στη μελέτη μαγειρικών αγγείων από δύο οικισμούς της Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία, το Αρχοντικό (Πρώιμη και Μέση Εποχή του Χαλκού) και το Αγγελοχώρι (Υστερη Εποχή του Χαλκού), με ιδιαίτερη έμφαση στα τεχνολογικά χαρακτηριστικά και τα ίχνη χρήσης. Στόχος μας είναι να ανασυνθέσουμε την τεχνολογία κατασκευής των συγκεκριμένων σκευών, καθώς και τη χρήση τους στη φωτιά σε σχέση με συναφείς θερμικές κατασκευές και ενδεχόμενους τρόπους μαγειρέματος. Με αυτόν τον τρόπο ευελπιστούμε να αποκαταστήσουμε την τεχνολογική και χρηστική, αλλά και την τυπολογική ταυτότητα των αγγείων, έτσι ώστε να συνδέσουμε τις τεχνολογικές επιλογές με τις μαγειρικές μεθόδους και συνήθειες, στο ευρύτερο πλαίσιο των παραδόσεων και νεωτερισμών της Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία.

Μεθοδολογία

Η μελέτη που πραγματοποιήθηκε είναι δειγματοληπτική, δεν μελετήθηκε δηλαδή το σύνολο των μαγειρικών αγγείων των δύο οικισμών, αλλά επιλεγμένα αγγεία και θραύσματα. Η μέθοδος της μελέτης περιλαμβάνει τρία στάδια. Στο πρώτο στάδιο έγινε επιλογή συγκεκριμένων ανασκαφικών συνόλων, όπου εντοπίστηκαν μαγειρικά αγγεία σε συνάφεια με θερμικές κατασκευές, δηλαδή χώρων τροφοπαρασκευής, καθώς και τμημάτων αγγείων που διατηρούν μορφολογικές πληροφορίες, κυρίως ως προς το σχήμα. Σε δεύτερο στάδιο έγινε μακροσκοπική μελέτη των αγγείων που επιλέχθηκαν από τους χώρους αυτούς, με καταγραφή των μορφολογικών και τεχνολογικών τους χαρακτηριστικών, όπως σχήμα, μέγεθος και χωρητικότητα¹, τεχνικές κατασκευής, επεξεργασία επιφάνειας και όπτηση, καθώς και των ιχνών χρήσης, όπως νέφη φωτιάς, ίχνη απανθράκωσης τροφής, ίχνη τριβής και φθοράς (Rice 1987. Skibo 2013. Lis 2015. Forte και άλ. 2018). Στο τρίτο στάδιο πραγματοποιήθηκε πετρογραφική ανάλυση αντιπροσωπευτικών δειγμάτων οστράκων² από τους χώρους, τα σχήματα και τους τύπους που αναγνωρίστηκαν μακροσκοπικά. Στόχος της μελέτης είναι να κατανοηθούν οι διαδικασίες κατασκευής και χρήσης των συγκεκριμένων σκευών, τα οποία με βάση τα ανασκαφικά συμφραζόμενα και τη μακροσκοπική παρατήρηση θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί στο μα-

1 Η χωρητικότητα των αγγείων υπολογίστηκε με το ηλεκτρονικό πρόγραμμα Pot Utility, το οποίο δημιουργήθηκε από τον Jean Paul Thalmann στο πλαίσιο του ARCANÉ Project (<http://www.arcane.uni-tuebingen.de>).

2 Η προετοιμασία των λεπτών τομών έγινε στο εργαστήριο του Τομέα Ορυκτολογίας του Τμήματος Γεωλογίας του Α.Π.Θ. από τον Ν. Κηπουρό υπό την επίβλεψη της καθ. Α. Παπαδοπούλου. Η πετρογραφική εξέταση πραγματοποιήθηκε από την Α. Δημουλά στο εργαστήριο του ερευνητικού προγράμματος PlantCult στο ΚΕΔΕΚ, Α.Π.Θ., με τη χρήση πολωτικού μικροσκοπίου Leica DM2700 P. Οι μικροφωτογραφίες λήφθηκαν με κάμερα μικροσκοπίου Leica MC190 HD και με χρήση του λογισμικού LAS V4.12. Η περιγραφή και ο χαρακτηρισμός των κεραμικών υλών έγινε με βάση το σύστημα που έχει προτείνει ο Whitbread (1995).

γείρεμα. Έτσι η έρευνά μας επικεντρώθηκε στην προέλευση των πρώτων υλών, στην ανασύνθεση των τεχνολογικών επιλογών σε κάθε κατασκευαστικό στάδιο, αλλά και στην ανάκτηση αναλυτικών δεδομένων για τη χρήση των αγγείων (πρβ. Whitbread 2015).

Αρχοντικό Γιαννιτσών

Από τον οικισμό του Αρχοντικού επιλέχθηκαν χώροι του ορίζοντα IV, της φάσης που χρονολογείται στην όψιμη Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και πρώιμη Μέση Εποχή του Χαλκού (2135-1980 π.Χ. με βάση ραδιοχρονολογήσεις: Παπαδοπούλου και άλ. 2007, 78). Πρόκειται για χώρους των παράλληλων, επιμήκων πασσαλόπηκτων κτηρίων Β, Ε, ΣΤ και Ζ, στο εσωτερικό των οποίων βρέθηκε ποικιλία θερμικών και αποθηκευτικών κατασκευών (Παπαδοπούλου 2010, 369-374. Παπαδοπούλου στον παρόντα τόμο). Μελετήθηκαν αναλυτικά είκοσι αγγεία (πίν. 1), εκ των οποίων δεκαεπτά θεωρούνται μαγειρικά και τρία ανήκουν στον τύπο του αμφορέα, ο οποίος με βάση τη μορφολογία θεωρείται ότι χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση και μεταφορά υγρών (Δελιόπουλος 2014, 149-154). Τα τελευταία αναλύθηκαν για λόγους σύγκρισης στην πετρογραφική εξέταση, οπότε θα γίνει συζήτηση μόνο στο σχετικό υποκεφάλαιο. Όσον αφορά στα μαγειρικά σκεύη, λήφθηκαν δείγματα από αγγεία που, σύμφωνα με την προηγηθείσα μελέτη, βρέθηκαν κοντά σε θερμικές κατασκευές (Παπαδοπούλου 2010). Εννέα μαγειρικά αγγεία ανήκαν στη σκευή του Κτηρίου ΣΤ, στο κέντρο του οποίου εντοπίστηκαν δύο μονόχωρες πεταλόσχημες θερμικές κατασκευές, καθεμία συνοδευόμενη από μία πλατφόρμα, καθώς και μία δίχωρη θερμική κατασκευή. Τέσσερα μαγειρικά αγγεία και δύο αμφορείς προέρχονται από το κτήριο Ε, το οποίο είναι εξοπλισμένο με μία μονόχωρη πεταλόσχημη θερμική κατασκευή και μία δίχωρη, ενώ ένα μαγειρικό αγγείο από το κτήριο Ζ, που διαθέτει μία πεταλόσχημη θερμική κατασκευή. Τέλος, τρία μαγειρικά αγγεία και ένας αμφορέας προέρχονται από το δυτικό τμήμα του κτηρίου Β, που περιέχει δύο πεταλοειδείς μονόχωρες και μία δίχωρη θερμική κατασκευή.

Τα μαγειρικά σκεύη του οικισμού ανήκουν σε έναν τύπο ανοιχτών αγγείων με ωοειδές σχήμα, στενή επίπεδη βάση, χείλος εσωτερικά λοξότμητο και αποφύσεις στον ώμο, και φέρουν περιμετρική σχοινοειδή δι-

Εικ. 1. Αρχοντικό, τύποι μαγειρικών αγγείων: α. Τύπος Α1 (δείγμα ΑΡ 5), β. Τύπος Β (δείγμα ΑΡ 6).

Δείγμα	Κτήριο/ Τομή	Τύπος Αγγείου/ Τμήμα	Κεραμική ύλη	Επεξεργασία επιφάνειας	Ίχνη χρήσης εξωτερικά	Ίχνη χρήσης εσωτερικά	Ίχνη χρήσης πετρογραφικά
AP 1	Ε/Μαρτ. Ψ-Ω	A1/ προφίλ	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη σε άνω τμήμα και μέση	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 2	Β/Π	Β/ προφίλ	Μεμον.	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη σε άνω τμήμα, μέση και βάση	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 3	ΣΤ/Μ		I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη σε άνω τμήμα, μέση και βάση	Αναγωγή	Εσωτερικό καθαρό
AP 4	ΣΤ/Λ και Μαρτ. Λ-Μ	A1/ολόκληρο	I	Εξ λείανση, εσ αδρή λείανση	Νέφη σε άνω τμήμα, μέση και βάση	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 5	ΣΤ/ΙΑ	A1/ολόκληρο	I	Εξ αδρή λείανση, εσ λείανση	Νέφη σε άνω τμήμα, οξείδωση στη βάση	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 6	Ζ/Μαρτ. ΙΑ-ΙΒ	Β/άνω μέρος	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη στο άνω τμήμα	Νέφη στο άνω τμήμα	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 7	ΣΤ/Μαρτ. ΙΑ-Μ	A1/άνω μέρος	Μεμον.	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη στο άνω τμήμα	Νέφη στο άνω τμήμα	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 8	ΣΤ/Μ	Β/προφίλ	I	Εξ λείανση, εσ αδρή λείανση	Νέφη σε άνω τμήμα, οξείδωση στη βάση	Νέφη σε άνω τμήμα και βάση Απολεπίσεις	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 9	Ε/Ψ	A-Β/βάση	I	Εξ λείανση, εσ αδρή λείανση	Νέφη	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 10	Ε/Ψ, Μ και Μαρτ. Ψ-Μ	Γ/σώμα	III	Εξ σάρωση, εσ αδρό	-	-	Εσωτερικό καθαρό
AP 11	Ε/Μαρτ. Λ-Ω	A2/ολόκληρο	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Αναγωγή	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 12	ΣΤ/Μ	A1/ολόκληρο	II	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη σε άνω τμήμα, μέση και βάση	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 13	Β/Π	A1/άνω μέρος	II	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη στο άνω τμήμα	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 14	Β/Π	Β/άνω μέρος	I	Εξ λείανση, εσ αδρή λείανση	Νέφη στη μέση	Νέφη σε άνω τμήμα και μέση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 15	Ε/Μαρτ. Ψ-Ω	A1/άνω μέρος	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη στο άνω τμήμα	Νέφη σε άνω τμήμα και μέση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 16	ΣΤ/Λ	A-Β/βάση	I	Εξ λείανση, εσ αδρή λείανση	Νέφη	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 17	Ε/Ψ	Γ/σώμα	III	Εξ σάρωση, εσ αδρό	-	-	Εσωτερικό καθαρό
AP 18	Β/Π	Γ/σώμα	III	Εξ σάρωση, εσ αδρό	-	-	Εσωτερικό καθαρό
AP 19	ΣΤ/Λ	A-Β/βάση	I	Εξ λείανση, εσ αδρή λείανση	Νέφη	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
AP 20	ΣΤ/Λ	A-Β/βάση	I	Εξ λείανση, εσ αδρή λείανση	Νέφη	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο

Πίν. 1. Αρχοντικό. Σύνοψη των χαρακτηριστικών των δειγμάτων μαγειρικών αγγείων.

ακόσμηση (βλ. και Δελιόπουλος 2014, 130-144). Με βάση κυρίως τη διακόσμηση, μπορούν να διακριθούν δύο κατηγορίες (Τύποι Α1 και Β) (**εικ. 1, πίν. 1**) και μία υποκατηγορία με βάση το μέγεθος (Τύπος Α2) (**πίν. 1**). Ο πρώτος τύπος (Α1, 8 αγγεία) (**εικ. 1α, πίν. 1**) έχει ωοειδές προς κωνικό σχήμα και φέρει δύο ή τέσσερις γλωσσοειδείς ή κερατόσχημες αποφύσεις στον ώμο, καθώς και σχοινοειδή διακόσμηση με εμπιέσεις ή, σε μία περίπτωση, με κάθετες εγχαραζεις. Σε ένα παράδειγμα η σχοινοειδής διακόσμηση αναπτύσσεται και πάνω από τις αποφύσεις, κάθετα, ως το χείλος. Οι διαστάσεις των αγγείων κυμαίνονται ως εξής: ύψος 22-28 εκ., διάμετρος χείλους 17-27 εκ., διάμετρος βάσης 9-10 εκ., πάχος τοιχωμάτων 0,5-1,2 εκ. και βάσης 1-1,3 εκ. Η υποκατηγορία Α2 (1 αγγείο) (**πίν. 1**) χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερο ύψος (36 εκ.) και διάμετρο χείλους (29 εκ.). Ο δεύτερος τύπος (Β, 4 αγγεία) (**εικ. 1β, πίν. 1**) έχει πιο έντονα ωοειδές, ανοιχτό περίγραμμα και δύο γλωσσοειδείς αποφύσεις στον ώμο. Οι διαστάσεις κυμαίνονται στο ενδιάμεσο των δύο υποκατηγοριών του τύπου Α, με ύψος 26-30 εκ., διάμετρο χείλους 22-27 εκ., διάμετρο βάσης 11 εκ. και πάχος τοιχωμάτων 0,7-1,2 εκ. Στις παραπάνω κατηγορίες ανήκουν και τα τέσσερα τμήματα βάσεων που αναλύθηκαν (τύποι Α, Β) (**πίν. 1**). Τα τρία τμήματα αμφορέων αποτελούν ξεχωριστή τυπολογική και χρηστική κατηγορία, που δεν εμπίπτει στη γενική συζήτηση αυτού του άρθρου (Τύπος Γ) (**πίν. 1**). Όσον αφορά στην κατανομή, δεν εντοπίζεται διαφοροποίηση στους μαγειρικούς τύπους Α και Β ανάμεσα στα κτήρια.

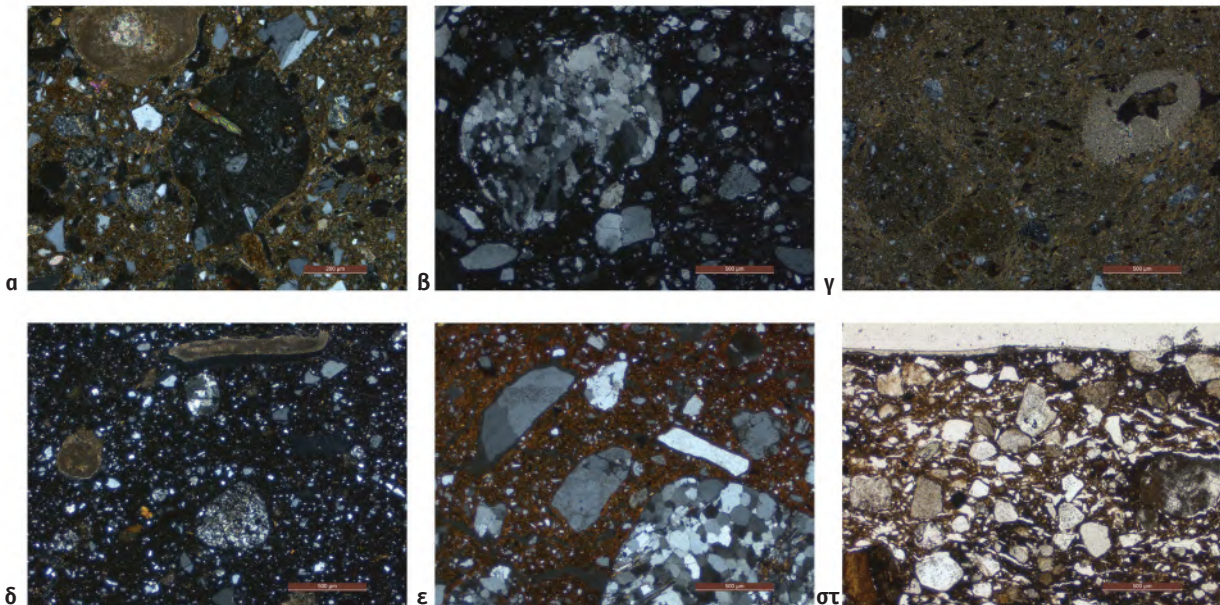
α. Τεχνολογικά χαρακτηριστικά

Τα αποτελέσματα της πετρογραφικής ανάλυσης της κεραμικής του Αρχοντικού έδειξαν ότι η πλειονότητα των μαγειρικών αγγείων (13/17) (**πίν. 2**) ανήκει σε μία ομάδα χονδρόκοκκης κεραμικής ύλης (κεραμική ύλη Ι) (**εικ. 2α**) με φτωχή κοκκομετρική διαβάθμιση. Η σύσταση της πηλόμαζας έχει υψηλή περιεκτικότητα σε σίδηρο (πβλ. Quinn 2013, 44), ενώ τα εγκλείσματα περιλαμβάνουν κυρίως θραύσματα μεταμορφωμένων (γνεύσιος, χαλαζίτης) και ιζηματογενών (ασβεστόλιθος, κερατόλιθος) και λιγότερο ηφαιστειακών πετρωμάτων (γρανίτης, τραχείτης, ανδεσίτης, βασάλτης, δολερίτης). Σε όλα υπερσχύουν τα ορυκτά συστατικά (πυριτικά και ανθρακικά ορυκτά, μαρμαρυγίες, κυρίως μοσχοβίτης, πυρόξενιοι, κεροσίλβες), εκτός από αυτά, όμως, κοινή είναι η παρουσία οργανικών εγκλεισμάτων, όπως όστρεα και φυτικές προσμείξεις. Η ποικίλη αυτή σύσταση, όπου συνυπάρχουν όλα τα γνωστά είδη πετρωμάτων, τα οποία σε μεγάλο βαθμό εμφανίζονται αλλοιωμένα, εξηγείται με βάση τη γεωμορφολογία της περιοχής, που χαρακτηρίζεται από ποτάμια, χειμαρρώδεις και ρηχές θαλάσσιες αποθέσεις (Ghilardi και άλ. 2008). Τα ρέματα και τα ποτάμια μεταφέρουν πυριγενή και μεταμορφωμένα πετρώματα από τις μητρικές τους αποθέσεις στις περιοχές της Αλμωπίας και του όρους Πάικο, Βόρεια και βορειοδυτικά της θέσης, τα οποία στην πορεία αναμιγνύονται μαζί με τα ιζηματογενή της περιοχής αλλά και με τα όστρεα, κατάλοιπα των ρηκών θαλάσσιων αποθέσεων κοντά στη θέση (Βεροπουλίδου 2011, 300-302).

Λίγα δείγματα μαγειρικών αγγείων (2/17) (**πίν. 2**) χαρακτηρίζονται από μια δεύτερη κεραμική ύλη (κεραμική ύλη ΙΙ) (**εικ. 2β**), επίσης χονδρόκοκκη. Η σύστασή της διακρίνεται από την κυριαρχία μεταμορφωμένων πετρωμάτων (γνεύσιοι, χαλαζίτες, σχιστόλιθοι) και των ορυκτών συστατικών τους (πυριτικά και μαρμαρυγίες) με συμμετοχή φυτικών προσμείξεων και απουσία ανθρακικών. Ένα μεμονωμένο δείγμα (ΑΡ 2) (**εικ. 2δ, πίν. 2**) έχει μεσόκοκκη ύλη με καλύτερη κοκκομετρική διαβάθμιση. Τα εγκλείσματα περιλαμβάνουν κυρίως πυριτικά και ανθρακικά θραύσματα, καθώς και μαρμαρυγίες, επί το πλείστον βιοτιότητα, αλλά και όστρεα. Ένα δεύτερο μεμονωμένο δείγμα (ΑΡ 7) (**εικ. 2ε, πίν. 2**) έχει χονδρόκοκκη κεραμική ύλη με κυρίαρχα τα μεταμορφωμένα πετρώματα, όπως χαλαζίτη και σερπεντινίτη, σε λεπτόκοκκη μαρμαρυγιούχα πηλόμαζα. Η σύστασή των παραπάνω δειγμάτων δεν είναι ασύμβατη με το γεωλογικό περιβάλλον της θέσης, υποδεικνύει, όμως, διαφορετικές περιοχές προμήθειας των πρώτων υλών από όπου εκλείπουν τα ηφαιστειακά ή τα ιζηματογενή πετρώματα. Για το τελευταίο δείγμα (ΑΡ 7) (**πίν. 2**) θα μπορούσε να υποστηριχθεί προέλευση από άλλη περιοχή λόγω της διαφορετικής σύστασης και κυρίως της υφής της κεραμικής ύλης σε σχέση με

Κεραμική ύλη	Δείγματα	Χρώμα	Συχνότητα/Μέγεθος κόκκων	Σχήμα/Διαβάθμιση κόκκων	Σύσταση	Πορώδες	Προσανατολισμός επιμηκών στοιχείων	Οπτική αντίδραση πλόμαζας	Ίχνη επικρίματος
I	AP 1, 3-6, 8-9, 11, 14-16, 19-20	Καστανό-σκούρο καστανό	Χονδρόκοκκη <5 χιλ. μέσο 0,2-0,4 χιλ.	Υπογωνιώδες-υποστρογγυλεμένο / Φτωχή	Σιδηρούχα Μεταμορφωμένα, ιζηματογενή, ηφαιστειακά πετρώματα, όστρεα, φυτικές προσμείξεις	Μέτριο-Υψηλό	Τυχαίος, κυκλικός, διαγώνιος στα τοιχώματα	Ενεργή-ανεργή	Όχι
II	AP 12-13	Σκούρο καστανό	Χονδρόκοκκη <3 χιλ. μέσο 0,2-0,3 χιλ.	Υπογωνιώδες-υποστρογγυλεμένο / Φτωχή	Σιδηρούχα Μεταμορφωμένα πετρώματα, φυτικές προσμείξεις	Υψηλό	Τυχαίος, διαγώνιος στα τοιχώματα	Ανεργή	Όχι
III	AP 10, 17-18	Καστανό	Μεσόκοκκη <2 χιλ. μέσο 0,1-0,2 χιλ.	Υπογωνιώδες-υποστρογγυλεμένο / Φτωχή	Πυριτικά και ανθρακικά θραύσματα, μεταμορφωμένα και ιζηματογενή, όστρεα, φυτικές προσμείξεις	Μέτριο	Παράλληλος στα τοιχώματα	Ενεργή	Όχι
Μεμον.	AP 2	Σκούρο καστανό	Μεσόκοκκη <2 χιλ. μέσο 0,1-0,2 χιλ.	Υπογωνιώδες-υποστρογγυλεμένο / Καλή	Πυριτικά και ανθρακικά θραύσματα, όστρεα	Μέτριο	Τυχαίος	Ανεργή	Όχι
Μεμον.	AP 7	Κόκκινο	Χονδρόκοκκη <3 χιλ. μέσο 0,2-0,3 χιλ.	Υπογωνιώδες-υποστρογγυλεμένο / Φτωχή	Μαρμαρυγιούχα Μεταμορφωμένα πετρώματα	Υψηλό	Παράλληλος στα τοιχώματα	Ενεργή	Όχι

Πίν. 2. Αρχοντικό. Σύνοψη των χαρακτηριστικών των κεραμικών υλών.

Εικ. 2. Αρχοντικό, μικροφωτογραφίες πετρογραφικών δειγμάτων: α. Κεραμική Ύλη I (δείγμα AP 3), β. Κεραμική Ύλη II (δείγμα AP 13), γ. Κεραμική Ύλη III (δείγμα AP 18), δ. Μεμονωμένο δείγμα AP 2, ε. Μεμονωμένο δείγμα AP 7, στ. Κεραμική Ύλη I (δείγμα AP 11) [α-ε. με πολωμένο φως και αναλυτή, στ. με πολωμένο φως].

τις υπόλοιπες ομάδες.

Τα τρία δείγματα αμφορέων (**πίν. 2**) παρουσιάζουν διαφορετική εικόνα (κεραμική ύλη III) (**εικ. 2γ**) με μεσόκοκκη κεραμική ύλη φτωχής κοκκομετρικής διαβάθμισης. Από τη σύστασή τους απουσιάζουν τα πυριγενή πετρώματα και υπερισχύουν οι πυριτιικοί και ανθρακικοί κόκκοι, όπως και οι μαρμαρυγίες, μαζί με θραύσματα από μεταμορφωμένα και ιζηματογενή πετρώματα, λίγα όστρεα και οργανικές προσμείξεις.

Σε όλες τις περιπτώσεις, τα μεγάλα σε μέγεθος εγκλείσματα έχουν ελαφρά γωνιώδεις - καμπύλο σχήμα και πιθανότατα αποτελούν φυσικά στοιχεία χονδρόκοκκων ιζημάτων παρά σκόπιμη προσθήκη. Δεν μπορεί, βέβαια, να αποκλειστεί η ανάμειξη πηλών διαφορετικής σύστασης, π.χ. με ανθρακικά ή/και οργανικά υλικά, κάτι που δυστυχώς δεν τεκμηριώνεται πετρογραφικά, αλλά θα δικαιολογούσε το υψηλό πορώδες σε αρκετά δείγματα μαγειρικών αγγείων (**εικ. 2στ, πίν. 2**). Μόνο στο μεμονωμένο δείγμα AP7 (**εικ. 2ε, πίν. 2**) τεκμηριώνεται σκόπιμη πρόσμιξη θρυμματισμένων πετρωμάτων σε λεπτόκοκκη πηλόμαζα.

Όσον αφορά στις τεχνικές χτισίματος των μαγειρικών αγγείων, είναι εμφανής η χρήση της τεχνικής της κουλούρας, που στο μικροσκόπιο αναγνωρίζεται κυρίως με βάση τον τυχαίο προσανατολισμό επιμήκων πόρων και εγκλεισμάτων, με εξαίρεση το AP 5, όπου είναι εμφανής κυκλικός σχηματισμός (**πίν. 2**). Η μακροσκοπική εξέταση των αμφορέων κατέδειξε ότι είναι κατασκευασμένοι με την τεχνική «σφυρί και αμόνι» (Δελιόπουλος 2014, 77-78), δηλαδή με χτύπημα της εξωτερικής επιφάνειας με κάποιου είδους πεπλατυσμένο εργαλείο και ταυτόχρονη αντίσταση στην εσωτερική επιφάνεια με ανάλογο εργαλείο. Αποτέλεσμα αυτής της τεχνικής είναι τα λεπτά τοιχώματα με μεταβαλλόμενο πάχος και τα βαθουλώματα στην εσωτερική επιφάνεια από το εργαλείο αντίστασης (Rye 1981, 84-86). Είναι χαρακτηριστικό ότι στη λεπτή τομή τα δείγματα αυτά εμφανίζουν παράλληλο προσανατολισμό των επιμήκων πόρων και εγκλεισμάτων προς τα τοιχώματα του αγγείου.

Η επεξεργασία της επιφάνειας των μαγειρικών αγγείων γίνεται κυρίως με αδρή λείανση και σπάνια με πιο επιμελημένη, τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά. Αντίθετα, στους αμφορείς η εξωτερική και η εσωτερική επιφάνεια είναι σαρωμένες. Ίχνη επιχρίσματος δεν εντοπίστηκαν σε κανένα δείγμα, ούτε στίλβωση. Τέλος, η όπτηση των αγγείων πραγματοποιήθηκε σε συνθήκες μεικτές προς αναγωγικές, με βάση το χρώμα των πυρήνων, με σύντομη διάρκεια και χαμηλές θερμοκρασίες (<750 °C), όπως συνάγεται από την παρουσία ανθρακικών κόκκων στην πλειονότητα των δειγμάτων αλλά και την οπτική αντίδραση της πηλόμαζας στο πολωτικό μικροσκόπιο. Στις περιπτώσεις που τα δείγματα δεν παρουσιάζουν οπτική αντίδραση, θεωρούμε ότι αυτή η απόκλιση είναι αποτέλεσμα της υψηλής παρουσίας οργανικών υλικών σε συνδυασμό με τις αναγωγικές συνθήκες όπτησης (**εικ. 2β**). Μόνο το μεμονωμένο δείγμα AP 7 έχει ψηθεί σε οξειδωτικές συνθήκες και πάλι όμως σε χαμηλές θερμοκρασίες (**εικ. 2ε, πίν. 2**).

Β. Ίχνη χρήσης

Παρόλο που τα υπό εξέταση αγγεία έχουν επηρεαστεί από αποθετικές διαδικασίες, και συγκεκριμένα καταστροφή από φωτιά, που έχουν αλλοιώσει τα αρχικά ίχνη χρήσης, μπορούν να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις με βάση τα μακροσκοπικά και πετρογραφικά δεδομένα (**πίν. 1**). Τα μαγειρικά αγγεία τύπου Α και Β έχουν κατά κανόνα εσωτερική επιφάνεια μαύρου χρώματος, προϊόν αναγωγικής όπτησης, όπου δεν διακρίνονται ίχνη χρήσης, ενώ οι εξαιρέσεις που δεν είναι μαύρες φέρουν εκτεταμένα και έντονα νέφη, πιθανώς αποτέλεσμα της καταστροφής. Η εξωτερική επιφάνεια των αγγείων είναι καστανέρυθρου χρώματος, εκτός από ένα με μαύρη, και τα νέφη φωτιάς επικεντρώνονται κάτω από την περιοχή του χείλους, στις αποφύσεις και στη σχοινοειδή διακόσμηση, αλλά και στην κοιλιά του αγγείου (**εικ. 1**). Στα αγγεία που σώζουν τη βάση τους παρατηρούμε ότι φέρουν νέφη φωτιάς στην κάτω επιφάνεια της βάσης και στο κάτω μέρος του αγγεί-

Εικ. 3. Αρχοντικό, ίχνη χρήσης σε μαγειρικά αγγεία: α. Βάση αγγείου με νέφη φωτιάς (δείγμα AP 4), β. Βάση αγγείου οξειδωμένη (δείγμα AP 5), γ. Εσωτερικό αγγείου με απολεπίσεις (δείγμα AP 8).

ου (**εικ. 3α**) ή τα τμήματα αυτά είναι οξειδωμένα, σε ερυθρές αποχρώσεις (**εικ. 3β**). Η δεύτερη περίπτωση αποτελεί ένδειξη ότι τα αγγεία χρησιμοποιήθηκαν με τη βάση τοποθετημένη μέσα στην καύσιμη ύλη, στα κάρβουνα, οπότε και οξειδώθηκε, ενώ η πρώτη περίπτωση υποδηλώνει ότι τα αγγεία χρησιμοποιήθηκαν σε υπερυψωμένη θέση, με τη φωτιά από κάτω, οπότε και μαύρισαν, και έπειτα δεν χρησιμοποιήθηκαν ξανά μέσα σε πυροστιά (Dimitoula και άλ. 2020). Τέλος, μόνο στο εσωτερικό του αγγείου AP 8 (**εικ. 3γ, πίν. 1**) παρατηρήθηκαν ίχνη φθοράς στο εσωτερικό, με τη μορφή συστηματικών απολεπίσεων στην επιφάνεια κάτω από τη στάθμη του υγρού περιεχομένου, το οποίο πιθανώς ήταν όξινο (βλ. Arthur 2002).

Στο μικροσκόπιο, η πλειονότητα των δειγμάτων παρουσιάζει σκούρο εσωτερικό περιθώριο, που αντιπροσωπεύει τη διείσδυση απανθρακωμένων στοιχείων στο εσωτερικό τοίχωμα του αγγείου (**εικ. 2στ**). Αυτό έχει θεωρηθεί αποτέλεσμα της μεθόδου μαγειρέματος με μέτρια ποσότητα υγρού (Skibo 2013, 96-98). Πιο συγκεκριμένα, σε υγρές συνθήκες τα σωματίδια της τροφής διεισδύουν στην ανεπίχριστη, πορώδη επιφάνεια του αγγείου και στη συνέχεια απανθρακώνονται με τη συνεχή χρήση, κυρίως κατά τη διάρκεια χαμηλού και αργού βρασμού ή την προετοιμασία ηχητών φαγητών, όπου το υγρό εξατμίζεται. Συνεπώς, η πλειονότητα των αγγείων που εξετάστηκαν πρέπει να χρησιμοποιήθηκαν για την παρασκευή υγρών τροφών, όπως σούπες και κυλοί.

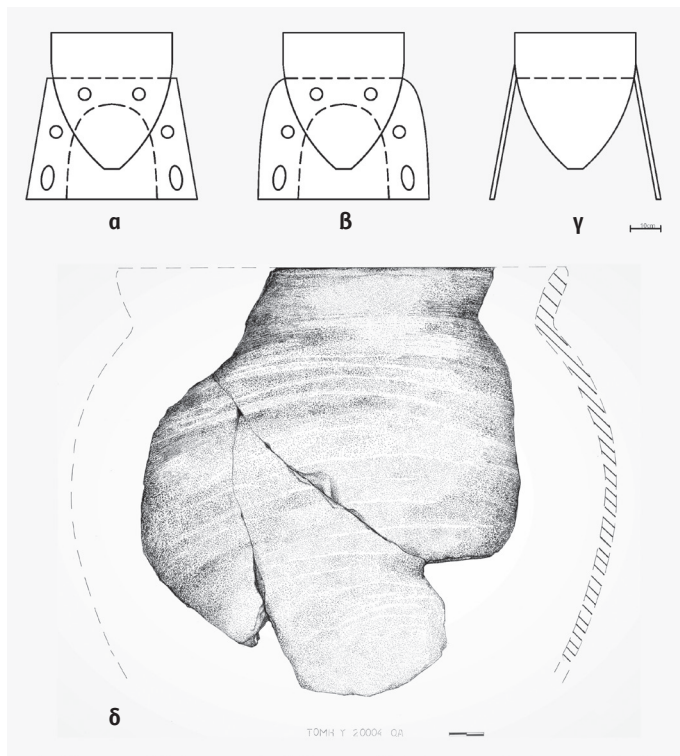
Τέλος, όσον αφορά στη χωρητικότητα των αγγείων, οι μετρήσεις των σκευών που σώζουν ολόκληρο περίγραμμα, δείχνουν χωρητικότητα 7-9 λίτρα για τα αγγεία τύπου A1 και 15 λίτρα για το αγγείο A2, καθώς και 10-12 λίτρα για τα αγγεία τύπου B.

Αγγελοχώρι Ημαθίας

Τα μαγειρικά αγγεία που εξετάστηκαν από τον οικισμό του Αγγελοχωρίου προέρχονται από δύο οικιστικούς πυρήνες της φάσης II της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1495-1290 π.Χ. με βάση τις ραδιοχρονολογήσεις βλ. Μανιάτης 2010, 87). Πρόκειται για εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους κτηρίων από τον οικιστικό πυρήνα A (Τομές Δ-Ε και Τομή Λ, αντίστοιχα) (**πίν. 3**) και τον οικιστικό πυρήνα Δ (Τομή Ξ και Ζ, αντίστοιχα) (**πίν. 3**) (Στεφανή 2010, 169, **εικ. 4.6.1**). Πιο συγκεκριμένα, στο εσωτερικό του κτηρίου του πυρήνα A εντοπίστηκαν δύο ανοιχτές πεταλόσχημες θερμικές κατασκευές, μία στο βόρειο (τομή Δ) και μία στο νότιο τμήμα (τομή Ε). Η πρώτη μάλιστα συνοδεύεται από βοηθητικά θρανία εκατέρωθεν και πλατφόρμα σε κοντινή θέση (Στεφανή 2010, 140-141).

Δείγμα	Κτήριο/ Τομή	Τύπος Αγγείου/ Τμήμα	Κεραμική ύλη	Επεξεργασία επιφάνειας	Ύψη χρήσης εξωτερικά	Ύψη χρήσης εσωτερικά	Ύψη χρήσης πετρογραφικά
ΑΓΓ 1	Α εσωτερικό/Δ	Α2/αγγείο-ποδιά	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη	-	Εσωτερικό καθαρό
ΑΓΓ 2	Α εσωτερικό/Δ	Α1/αγγείο-ποδιά	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	-	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 3	Α εσωτερικό/Δ	Γ/χείλος	II	Εξ-εσ στίλβωση	Νέφη	Απανθράκωση	Εσωτερικό καθαρό
ΑΓΓ 4	Α εσωτερικό/Δ	Α/βάση	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Οξειδωση	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 5	Α εσωτερικό/Δ	Α/βάση	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Οξειδωση	Απανθράκωση	Εσωτερικό καθαρό
ΑΓΓ 6	Α εσωτερικό/Ε	Α3/αγγείο-ποδιά	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη	Νέφη	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 7	Α εσωτερικό/Ε	Α3/αγγείο-ποδιά	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 8	Α εσωτερικό/Ε	Β/σώμα	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Αναγωγή	Αναγωγή	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 9	Α εσωτερικό/Ε	Α/βάση	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Οξειδωση	Οξειδωση	Εσωτερικό καθαρό
ΑΓΓ 10	Α εσωτερικό/Ε	Α/βάση	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Οξειδωση	Οξειδωση	Εσωτερικό καθαρό
ΑΓΓ 11	Α εσωτερικό/ Δ-Ε	Α2/ποδιά	I	Εξ αδρή λείανση/ εσ αδρό	-	Νέφη	Εσωτερικό καθαρό
ΑΓΓ 12	Α εσωτερικό/ Δ-Ε	Γ/χείλος	II	Εξ-εσ στίλβωση	Νέφη	Νέφη και απανθράκωση	Εσωτερικό καθαρό
ΑΓΓ 13	Β εξωτερικό/Ζ	Α/βάση	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 14	Β εξωτερικό/Ζ	Α3/αγγείο-ποδιά	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 15	Β εσωτερικό/Ξ	Α1/αγγείο-ποδιά	Μεμον.	Εξ-εσ αδρή λείανση	-	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 16	Β εσωτερικό/Ξ	Α/βάση	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Οξειδωση	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 17	Β εσωτερικό/Ξ	Β/σώμα	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	-	Νέφη	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 18	Α εξωτερικό/Λ	Α/βάση	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Οξειδωση	Απανθράκωση	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 19	Α εξωτερικό/Λ	Α/αγγείο	I	Εξ-εσ αδρή λείανση	Νέφη	Νέφη	Εσωτερικό απανθρακωμένο
ΑΓΓ 20	Β εξωτερικό/Ζ	Α1/ποδιά	I	Εξ αδρή λείανση/ εσ αδρό	-	Νέφη	Εσωτερικό καθαρό

Πίν. 3. Αγγελοχώρι. Σύνοψη των χαρακτηριστικών των δειγμάτων μαγειρικών αγγείων.

Εικ. 4. Αγγελοχώρι, τύποι μαγειρικών αγγείων: α. Τύπος A1, β. Τύπος A2, γ. Τύπος A3, δ. Τύπος Γ [α-γ. σχηματική αναπαράσταση, δ. σχέδιο αγγείου].

τα που μελετήθηκαν δηλώνουν την παρουσία τριών τύπων σπτηριγμάτων. Ο πρώτος και ο δεύτερος τύπος περιβάλλουν το δοχείο και η μορφή τους είναι κολουροκωνική με γωνιώδες περίγραμμα (τύπος A1) (**Εικ. 4α**) ή κωδωνόσχημη με καμπύλο, δηλαδή, περίγραμμα (τύπος A2) (**Εικ. 4β**). Στο πρόσθιο μέρος φέρουν καμπυλόσχημο άνοιγμα για την τοποθέτηση της καύσιμης ύλης, ενώ τα τοιχώματα είναι διάτρητα με οπές εξαερισμού, κυκλικής ή ελλειψοειδούς διατομής (μέση διάμετρος 4 εκ.). Οπές εξαερισμού τοποθετούνται, επίσης, περιμετρικά του αγγείου, δίπλα στο σημείο προσάρτησης του σπτηρίγματος, αλλά και στο κάτω μέρος του σπτηρίγματος, κοντά στο περιχείλωμά του. Ο τρίτος τύπος σπτηρίγματος δεν περιβάλλει το δοχείο, αλλά έχει τη μορφή επίπεδης πλάκας (πλάτος 12 εκ.) που προσαρτάται σε δύο σημεία της περιφέρειας του δοχείου για να το σπτηρίξει ως πόδι (τύπος A3) (**Εικ. 4γ**). Το χείλος των σπτηριγμάτων είναι απλό επίπεδο και λοξότμητο εσωτερικά, προκειμένου να επιτυγχάνεται η σταθερή έδρασή του παρά την πλάγια κλίση των τοιχωμάτων. Αυτό, άλλωστε, αποτέλεσε και κριτήριο του διαχωρισμού ανάμεσα στα χείλη των δοχείων και αυτά των σπτηριγμάτων.

Οι πύραυνοι δεν φέρουν κανένα στοιχείο διακόσμησης, με εξαίρεση ένα παράδειγμα όπου το μεγάλο άνοιγμα του σπτηρίγματος περιβάλλεται από πλαστική διακόσμηση με καμπυλόγραμμο κόσμημα. Οι πύραυνοι παρουσιάζουν διαφορετικά μεγέθη, κυρίως μεγάλα, όπως δηλώνει η διάμετρος του χείλους τους που κυμαίνεται στα 30-40 εκ., με ελάχιστα παραδείγματα μικρότερης διαμέτρου, όπως 20 εκ. Οι σωζόμενες βάσεις έχουν συνήθως διάμετρο 5 εκ. και πάχος 1,5-2,5 εκ., ενώ το πάχος των τοιχωμάτων, τόσο του αγγείου όσο και του σπτηρίγματος, είναι 1-1,3 εκ.

Οι άλλοι γνωστοί τύποι μαγειρικών αγγείων από θέσεις της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία (βλ. Horejs 2005), απαντώνται ελάχιστα στη θέση. Υπάρχουν ενδείξεις για την παρουσία ωσειδών ή κωνικών αγγείων με επίπεδη βάση, λαβές ή αποφύσεις κάτω από το χείλος, και πλαστική ή επίθετη διακόσμηση

Η διατήρηση της κεραμικής από το Αγγελοχώρι είναι δυστυχώς πολύ αποσπασματική, οπότε δεν στάθηκε δυνατόν να γίνουν πλήρεις αποκαταστάσεις σχημάτων, παρά μόνο επιμέρους παρατηρήσεις. Τα μαγειρικά αγγεία διακρίνονται σε δύο τύπους, που εμφανίζονται με την ίδια συχνότητα τόσο στους εσωτερικούς όσο και στους εξωτερικούς χώρους των κτηρίων. Ο κυρίαρχος τύπος είναι αυτός του πύραυλου (τύπος A) (**Εικ. 4, πίν. 3**), που αποτελείται από δοχείο με ενσωματωμένο σπτηρίγμα για την υπερύψωσή του. Το δοχείο είναι κατά κανόνα ωσειδούς ή κωνικού σχήματος απλό επίπεδο χείλος επίπεδο στην κορυφή και στενή βάση, επίπεδη ή κοίλη. Κάτω από το χείλος μπορεί να φέρει λαβές, οριζόντιες ή κάθετες, κυκλικής ή ελλειψοειδούς διατομής, αλλά πιο συχνά μεγάλου μεγέθους αποφύσεις, γλωσσοειδείς ή κομβιόσχημες, που ενίοτε φέρουν εμπόστια κυκλική βάθυνση σπείρας. Όσον αφορά στο σπτηρίγμα, τη λεγόμενη «ποδιά», αυτό προσαρτάται στο άνω τμήμα του δοχείου, κάτω από τις λαβές ή τις αποφύσεις. Τα θραύσμα-

Κεραμική ύλη	Δείγματα	Χρώμα	Συχνότητα/Μέγεθος κόκκων	Σχήμα/Διαβάθμιση κόκκων	Σύσταση	Πορώδες	Προσανατολισμός επιμηκών στοιχείων	Οπτική αντίδραση πηλόμαζας	Ίχνη επιχρίσματος
I	ΑΓΓ 1-2, 4-14, 16-20	Καστανό-σκούρο καστανό	Χονδρόκοκκη <4 χιλ. μέσο 0,3-0,5 χιλ.	Γωνιώδεις-υπογωνιώδεις Φτωχή	Σιδηρούχα Ηφαιστειακά πετρώματα	Μέτριο	Τυχαίος – διαγώνιος στα τοιχώματα	Μέτρια ενεργή	Όχι
II	ΑΓΓ 3, 12	Σκούρο καστανό	Χονδρόκοκκη <3 χιλ. μέσο 0,2-0,4 χιλ.	Στρογγυλεμένοι- υποστρογγυλεμένοι Φτωχή	Σιδηρούχα Μεταμορφωμένα πετρώματα	Υψηλό	Παράλληλος στα τοιχώματα	Ανενεργή	Όχι
Μεμον.	ΑΓΓ 15	Ανοιχτό καστανό	Χονδρόκοκκη <3 χιλ.	Παράλληλος στα τοιχώματα	Ανενεργή	Όχι	Παράλληλος στα τοιχώματα	Ενεργή	Όχι

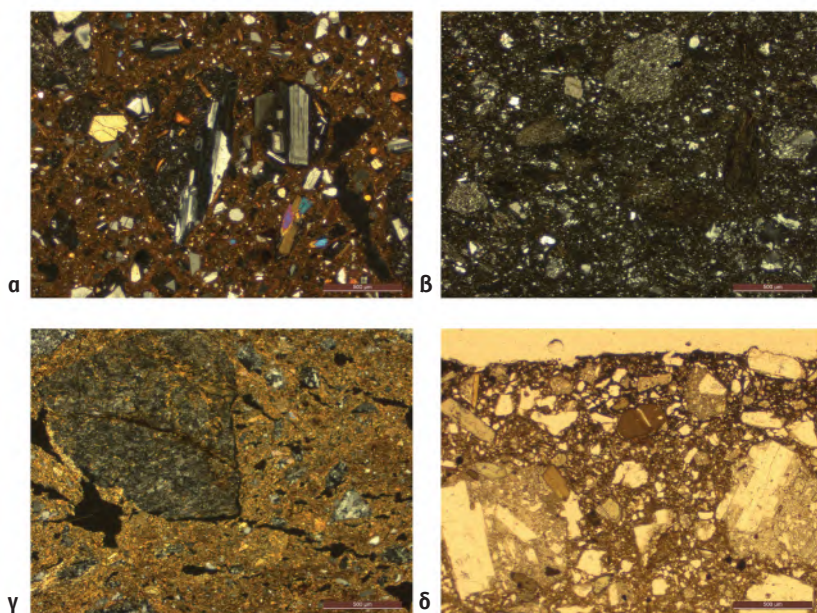
Πίν. 4. Αγγελοχώρι. Σύνοψη των χαρακτηριστικών των κεραμικών υλών.

(τύπος Β) (πίν. 3), αλλά η μεγάλη αποσπασματικότητα του υλικού δεν επιτρέπει την αποκατάστασή τους ή τον διαχωρισμό τους από τους πυραύλους. Ο δεύτερος σαφής τύπος μαγειρικού σκεύους (τύπος Γ) (εικ. 4δ, πίν. 3) είναι αυτός της χύτρας με σφαιρικό σώμα και καμπύλη ή επίπεδη βάση, χαμηλό λαιμό και εξωστρεφές χείλος. Τα λίγα παραδείγματα που διατηρούνται, έχουν διάμετρο χείλους 15-20 εκ. και πάχος τοιχωμάτων 0,5-0,8 εκ. Πρόκειται για αγγεία σαφώς μικρότερα σε μέγεθος από τους πυραύλους.

α. Τεχνολογικά χαρακτηριστικά

Τα αποτελέσματα της πετρογραφικής ανάλυσης είκοσι δειγμάτων μαγειρικών σκευών από το Αγγελοχώρι κατέδειξαν τη χρήση δύο ομάδων κεραμικών υλών. Και οι δύο ομάδες είναι χονδρόκοκκες, με φτωχή κοκκομετρική διαβάθμιση των εγκλεισμάτων και απουσία ασβεστίου στη σύστασή τους (πίν. 3-4). Η πρώτη ομάδα, που περιλαμβάνει την πλειονότητα των δειγμάτων και αποκλειστικά πυραύλους (17/20) (εικ. 5α, πίν. 4), χαρακτηρίζεται από την κυρίαρχη παρουσία πυριγενών πετρωμάτων, ενδιάμεσων με πορφυριτικό ιστό, όπως ανδεσίτης ή τραχείτης, και των ορυκτών συστατικών τους, όπως πλαγιόκλαστα, καλιούχοι άστριοι, χαλαζίας, κερροσίλβη, βιοτίτης, πυρόξενοι. Η δεύτερη ομάδα περιλαμβάνει πολύ λίγα δείγματα αποκλειστικά χυτρών (2/20) (εικ. 5β, πίν. 4) και διακρίνεται από την κυρίαρχη παρουσία θραυσμάτων λεπτόκοκκων, μεταμορφωμένων πετρωμάτων, όπως σχιστόλιθοι και φυλλίτες, καθώς και των ορυκτών συστατικών τους, δηλαδή πυριτικά ορυκτά και μαρμαρυγίες.

Η σύσταση των δύο ομάδων παραπέμπει στα γεωλογικά χαρακτηριστικά του ευρύτερου περιβάλλοντος (Ghilardi και άλ. 2008). Δυτικά της θέσης και κοντά σε αυτήν, στο όρος Βέρμιο, εντοπίζονται οφιολιθικοί σχηματισμοί με μεταμορφωμένα πετρώματα. Βόρεια και σε μεγαλύτερη απόσταση από τη θέση εκτείνονται οι σχηματισμοί της Αλμωπίας, που χαρακτηρίζονται από τα πυριγενή πετρώματα που αναφέρθηκαν παραπάνω. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα ρέματα που βρίσκονται κοντά στον οικισμό πηγάζουν στο όρος Βέρμιο, οπότε θα περίμενε κανείς πιο ευρεία χρήση πηλών με οφιολιθικά εγκλείσματα. Από την άλλη πλευρά, δεν αποκλείεται οι κάτοικοι του Αγγελοχωρίου να προμηθεύονταν πρώτες ύλες από πιο μακρινές πηγές, συγκεκριμένα προς την περιοχή της Αλμωπίας. Μόνο ένα δείγμα παρουσιάζει διαφορετική σύσταση (ΑΓΓ 18) (εικ. 5γ, πίν. 4). Είναι μεν χονδρόκοκκο, αλλά η πηλόμαζά του διακρίνεται από υψηλό ποσοστό ασβεστίου. Στα εγκλείσματα κυριαρχούν θραύσματα μεταμορφωμένων πετρωμάτων, χαλαζιτών και σχιστόλιθων, που εμφανίζουν υψηλό βαθμό αλλοίωσης. Η διαφορετική αυτή σύσταση υποδεικνύει πιθανή εισαγωγή του συγκεκριμένου

Εικ. 5. Αγγελοχώρι, μικροφωτογραφίες πετρογραφικών δειγμάτων: α. Κεραμική Ύλη I (δείγμα ΑΓΓ 18), β. Κεραμική Ύλη II (δείγμα ΑΓΓ 3), γ. Μεμονωμένο δείγμα ΑΓΓ 15, δ. Κεραμική Ύλη I (δείγμα ΑΓΓ 2) [α-γ. με πολωμένο φως και αναλυτή, στ. με πολωμένο φως].

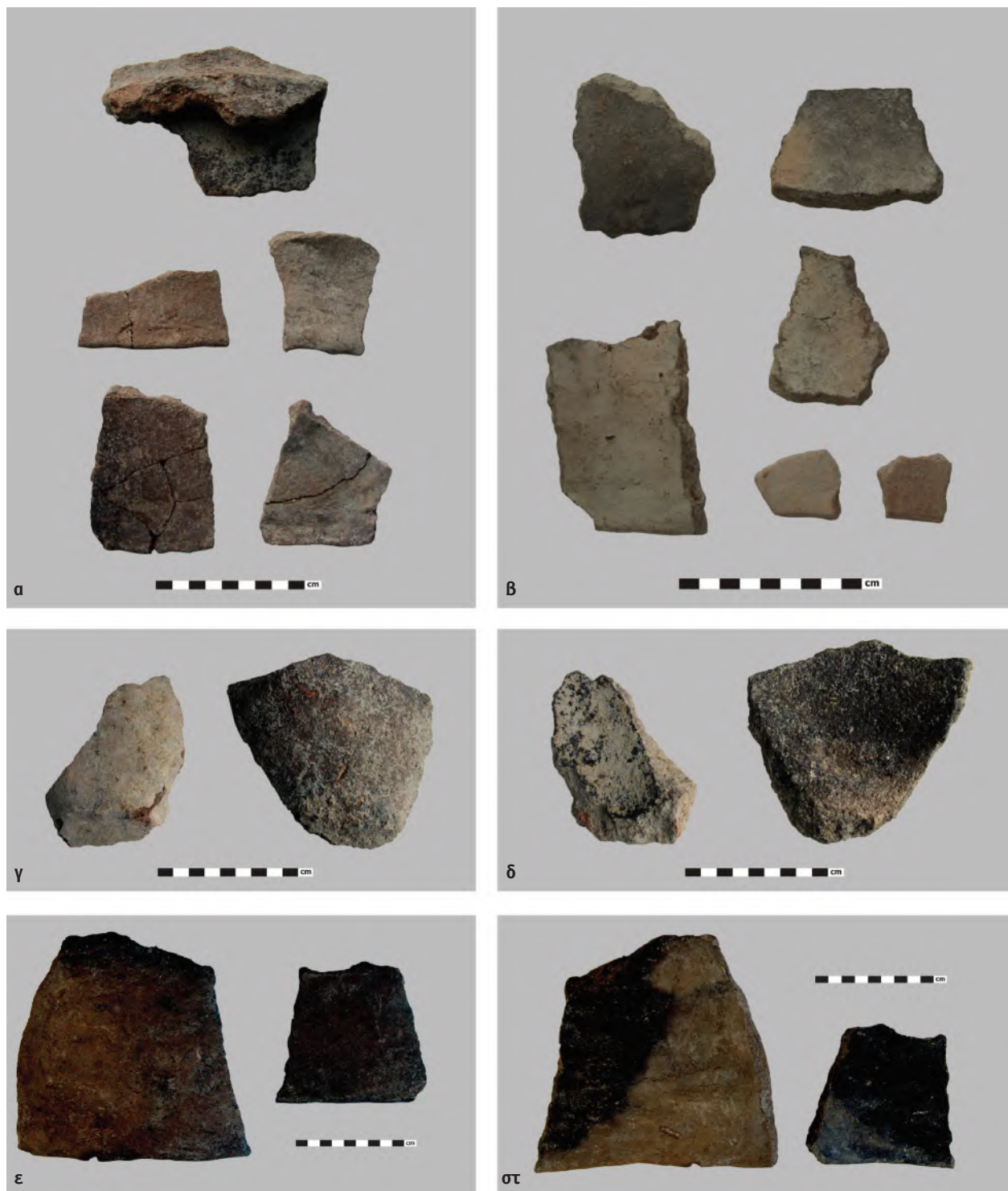
μακροσκοπικά όσο και μικροσκοπικά τεκμηριώνεται η χρήση της τεχνικής της κουλούρας, με τυχαίο και ενίοτε παράλληλο ή διαγώνιο προσανατολισμό των επιμήκων πόρων και εγκλεισμάτων προς τα τοιχώματα του αγγείου. Η επεξεργασία της επιφάνειας των πυραύλων περιορίζεται στην αδρή λείανση τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά, ενώ το εσωτερικό του στηρίγματος και συχνά το κάτω μέρος του αγγείου, που καλύπτεται από αυτό, παραμένουν αδρά. Ατελής είναι και η επεξεργασία των οπών εξαερισμού, οι οποίες συνήθως φέρουν διογκωμένο περιχειλίωμα, αποτέλεσμα της διάνοιξής τους χωρίς περαιτέρω επεξεργασία. Επίσης, αδρή είναι η κατασκευή των λαβών και αποφύσεων αλλά και της σπάνιας πλαστικής ή εμπίεστης διακόσμησης. Αντίθετα, οι χύτρες χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα επιμελημένες επιφάνειες, στιλβωμένες εξωτερικά και καλά λειασμένες εσωτερικά. Ίχνη επιχρίσματος δεν εντοπίστηκαν σε κανένα δείγμα. Τέλος, το χρώμα του πυρήνα των οστράκων της πρώτης κεραμικής ύλης είναι ομοιογενές και, σε συνδυασμό με τη μέτρια ενεργή οπτική αντίδραση του πηλού στο πολωτικό μικροσκόπιο (**εικ. 5, πίν. 4**), συνάγονται θερμοκρασίες όπτησης που δεν υπερέβαιναν τους 900 °C, σε συνθήκες μεικτές και αναγωγικές για συγκεκριμένα αγγεία μαύρου χρώματος. Αντίθετα, η δεύτερη κεραμική ύλη χαρακτηρίζεται από υψηλότερες θερμοκρασίες, σε οξειδωτικές συνθήκες (>900 °C). Το μεμονωμένο δείγμα ΑΓΓ 15 χαρακτηρίζεται από μεικτές συνθήκες και χαμηλές θερμοκρασίες όπτησης (>750 °C).

Συνδυάζοντας τα παραπάνω δεδομένα γίνεται εμφανές ότι οι δύο τύποι μαγειρικών σκευών, πύραυνοι και χύτρες, χαρακτηρίζονται από δύο διαφορετικές κεραμικές ύλες και τεχνικές κατασκευής. Οι πύραυνοι φτιάχνονται από πρωτογενείς πηλούς με ηφαιστειακά θραύσματα, οι πηγές των οποίων εντοπίζονται σε σχετικά μακρινή απόσταση από τη θέση. Επιπλέον, οι επιφάνειές τους δεν δέχονται ιδιαίτερη επεξεργασία και ψήνονται σε σχετικά χαμηλές θερμοκρασίες υπό μεικτές συνθήκες. Αντίθετα, οι χύτρες φτιάχνονται από δευτερογενείς πηλούς με σχιστολιθικά θραύσματα, οι πηγές των οποίων εντοπίζονται κοντά στη θέση. Οι επιφάνειές τους είναι ιδιαίτερα επιμελημένες και ψήνονται σε υψηλές θερμοκρασίες υπό οξειδωτικές συνθήκες.

πυραύλου στον οικισμό από κάποια άλλη περιοχή.

Τα εγκλείσματα της πρώτης κεραμικής ύλης έχουν γωνιώδες σχήμα και θα μπορούσαν να έχουν θρυμματιστεί και προστεθεί σε μια σχετικά λεπτόκοκκη πηλόμαζα, χωρίς να μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ότι πρόκειται για ένα πρωτογενές φυσικό ίζημα. Στη δεύτερη κεραμική ύλη τα εγκλείσματα είναι στρογγυλεμένα και φαίνεται να αποτελούν φυσικά στοιχεία ενός χονδρόκοκκου ιζήματος. Και οι δύο κεραμικές ύλες εμφανίζονται ομοιογενείς και όχι ιδιαίτερα πορώδεις.

Όσον αφορά στις τεχνικές χτισίματος των αγγείων, τόσο

Εικ. 6. Αγγελοχώρι, ίχνη χρήσης σε μαγειρικά αγγεία: α. Θραύσματα αγγείου και σπρίγματος πυραύνου, εξωτερικό (δείγμα ΑΓΓ 1), β. Θραύσματα αγγείου και σπρίγματος πυραύνου, εσωτερικό (δείγμα ΑΓΓ 7), γ. Βάση πυραύνου, εξωτερικό (δείγμα ΑΓΓ 5), δ. Βάση πυραύνου, εσωτερικό (δείγμα ΑΓΓ 5), ε. Θραύσματα σπρίγματος πυραύνου, εξωτερικό (δείγμα ΑΓΓ 11), στ. Θραύσματα σπρίγματος πυραύνου εσωτερικό (δείγμα ΑΓΓ 11).

Β. Ίχνη χρήσης

Η αποσπασματικότητα των μαγειρικών αγγείων του Αγγελοχωρίου, σε συνδυασμό με την καταστροφή του οικισμού από φωτιά, δυσχεραίνει τη μελέτη των ιχνών χρήσης τους. Παρόλα αυτά κάποιες παρατηρή-

σεις είναι δυνατές. Όσον αφορά στους πυραύλους, αρκετά δείγματα φέρουν ίχνη απανθράκωσης στο εσωτερικό, τόσο στον πυθμένα του δοχείου όσο και στο πάνω μέρος των τοιχωμάτων (**εικ. 6β, δ, πίν. 3**). Η βάση του δοχείου είναι συνήθως οξειδωμένη εξωτερικά λόγω της τοποθέτησής της σε επαφή με την καύσιμη ύλη, αλλά εντοπίζονται και παραδείγματα με νέφη που υποδηλώνουν απόσταση του αγγείου από τη φωτιά (**εικ. 6γ**). Εκτεταμένα είναι τα νέφη φωτιάς στο εσωτερικό του στήριγματος (**εικ. 6α, στ**) σε αντίθεση με το εξωτερικό, όπου σχεδόν απουσιάζουν (**εικ. 6ε**). Στο εξωτερικό του δοχείου τα νέφη περιορίζονται στο πάνω μέρος και συγκεκριμένα πάνω από τις οπές εξαερισμού, οι οποίες τοποθετούνται δίπλα στο σημείο προσάρτησης του αγγείου στο στήριγμα. Οι χύτρες, από την άλλη πλευρά, χαρακτηρίζονται από την παρουσία νεφών σε μία πλευρά του άνω τμήματος και στην περιοχή του χείλους εξωτερικά, πράγμα που υποδηλώνει διαφορετική τοποθέτησή τους σε σχέση με τη φωτιά, πιθανώς δίπλα σε αυτήν, έτσι ώστε μόνο η μία όψη της επιφάνειας να έρχεται σε επαφή. Επιπλέον, φέρουν εσωτερικά νέφη στην περιοχή κάτω από το χείλος, πιθανώς πάνω από τη στάθμη του υγρού περιεχομένου τους.

Η πετρογραφική ανάλυση των δειγμάτων έδειξε ότι η πλειονότητα των πυραύλων φέρει ίχνη απανθράκωσης της τροφής στο εσωτερικό των τοιχωμάτων (**εικ. 4δ**), γεγονός που μαρτυρεί μαγείρεμα με μέτρια ποσότητα υγρού, για παράδειγμα σούπες και χυλοί (Skibo 2013, 96-98). Αντίθετα στις χύτρες, αν και εντοπίζονται μακροσκοπικά ίχνη απανθράκωσης στην εσωτερική επιφάνεια κάτω από το χείλος, αυτά δεν φαίνεται να έχουν διαπεράσει το τοίχωμα του αγγείου, ένδειξη αποκλειστικά βρασμού με υψηλή ποσότητα υγρού. Τέλος, η χωρητικότητα των αγγείων εκτιμάται στα 15-30 λίτρα για τους πυραύλους και 6-8 λίτρα για τις χύτρες.

Συζήτηση

Η σύνθεση των διαθέσιμων δεδομένων (ανασκαφικό πλαίσιο, τυπολογία, τεχνολογία, χρήση) για τα μαγειρικά αγγεία του Αρχοντικού και του Αγγελοχωρίου προσφέρει ενδείξεις για σαφώς διαφορετικές μαγειρικές μεθόδους και συνήθειες σε κάθε εποχή και οικισμό. Τα μαγειρικά αγγεία του Αρχοντικού, που είναι χρονικά πρωιμότερα, περιορίζονται μορφολογικά σε έναν τύπο με ουσιαστικές παραλλαγές μόνο στη διακόσμηση και στο μέγεθος (7-15 λίτρα). Η τεχνολογία των αγγείων, όπως αποκάλυψε η πετρογραφική ανάλυση, είναι επίσης ομοιογενής τόσο στις πρώτες ύλες όσο και στις τεχνικές κατασκευής. Τα σωζόμενα ίχνη χρήσης υποδηλώνουν τοποθέτηση των αγγείων μέσα στην καύσιμη ύλη ή πάνω από αυτήν, πιθανώς στις μονόχωρες πεταλόσχημες θερμικές κατασκευές κλειστών χώρων, σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα. Τέλος, οι τρόποι μαγειρέματος φαίνεται να περιλαμβάνουν ανάμειξη υγρών σε μέτρια ποσότητα.

Στον μεταγενέστερο οικισμό του Αγγελοχωρίου, η τυπολογία των μαγειρικών αγγείων είναι τελείως διαφορετική, με κυρίαρχη τη χρήση πυραύλων, κυρίως μεγάλου μεγέθους, και περιορισμένη παρουσία χυτρών. Μάλιστα, η τεχνολογία των αγγείων διαφοροποιείται με βάση αυτούς τους δύο τύπους, τόσο στις πρώτες ύλες όσο και στην επεξεργασία της επιφάνειας και στην όπτηση. Όσο για τη χρήση, στους πυραύλους η καύσιμη ύλη τοποθετείται κάτω από το στήριγμα του αγγείου, ενώ οι χύτρες τοποθετούνταν πιθανότατα δίπλα στη φωτιά τόσο σε εσωτερικούς χώρους, σε θερμικές κατασκευές, όσο και σε εξωτερικούς. Και τα δύο αγγεία χρησιμοποιούνταν για μαγείρεμα υγρών, οι χύτρες όμως αποκλειστικά για βράσιμο μικρότερων ποσοτήτων (6-8 λίτρα).

Τα μορφολογικά και τεχνολογικά χαρακτηριστικά των μαγειρικών αγγείων και των δύο θέσεων εντάσσονται στο ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον της Εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία, πιστοποιώντας έτσι συμμετοχή στα δίκτυα επαφών της περιοχής, διατήρηση των παραδόσεων αλλά και υιοθέτηση των νεωτερισμών που συντελούνται με την πάροδο του χρόνου. Η τυπολογία των αγγείων του Αρχοντικού ανήκει σε μία σχετικά ομοιογενή παράδοση τύπων αγγείων με ευρεία διάδοση στην περιοχή της Μακεδονίας κατά την

Πρώιμη και Μέση Εποχή του Χαλκού, η οποία έχει τις ρίζες της σε πρωιμότερες φάσεις της περιόδου (πρβ. τις σύγχρονες με το Αρχοντικό φάσεις σε Καστανά: Aslanis 1985. Άγιο Μάμα: Hänsel & Aslanis 2010. Μεσημεριανή Τούμπα Τριλόφου: Γραμμένος & Κώτσος 2002. Και τις πρωιμότερες φάσεις σε Άγιο Αθανάσιο: Μαυροειδή 2014. Σίνδο: Ανδρέου 2000. Σιταγρούς: Sherrat 1986). Αντίστοιχα, οι τύποι των μαγειρικών αγγείων του Αγγελοχωρίου γνωρίζουν ευρεία διάδοση στη Μακεδονία κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, σημαντική όμως διαφορά είναι ότι σε άλλες σύγχρονες θέσεις δεν παρατηρείται κυριαρχία του πυραύνου έναντι των άλλων μαγειρικών τύπων (πρβ. Τούμπα Θεσσαλονίκης: Κυριατζή 2000. Αρχοντικό: Δελιόπουλος 2014. Καστανάς: Hochstetter 1984. Άγιος Μάμας: Horejs 2007. Άσπρος: Wardle και άλ. 1980).

Η αλλαγή των μαγειρικών τύπων κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού συνδέεται καταρχάς με την εισαγωγή του πυραύνου ήδη από τη Μέση Εποχή του Χαλκού σε θέσεις της Μακεδονίας και των Βαλκανίων (Fischl και άλ. 2001. Horejs 2005. Gimatzidis 2017). Πρόκειται για έναν τύπο αγγείου που γνωρίζει άμεση και ευρεία υιοθέτηση, προφανώς για λόγους πρακτικούς, όπως αυτονομία, φορητότητα και εύκολη χρήση και σε εξωτερικούς χώρους. Επιπλέον, η μεγάλη χωρητικότητά των πυραύνων (15-30 λίτρα) διευκόλυνε την παραγωγή μεγάλης ποσότητας φαγητού. Αντίθετα οι χύτρες, τουλάχιστον στο Αγγελοχώρι που αποτελεί αντικείμενο αυτής της μελέτης, φαίνεται να λειτουργούν συμπληρωματικά, για μικρότερες ποσότητες και πιθανώς για βράσιμο δίπλα στη φωτιά.

Η ανάλυση των δειγμάτων από τους δύο οικισμούς κατέδειξε ότι τα μαγειρικά αγγεία συνδέονται άμεσα με συγκεκριμένη «συνταγή» κεραμικής, προφανώς δοκιμασμένη για τις αντοχές της στις θερμικές πιέσεις, δηλαδή χονδρόκοκκη με ορυκτά και οργανικά εγκλείσματα. Στο Αρχοντικό η κεραμική ύλη των μαγειρικών διαχωρίζεται σαφώς από αυτήν που χρησιμοποιείται για τους αμφορείς, των οποίων η χρήση για υγρά έχει άλλες απαιτήσεις. Το ίδιο ισχύει για τα αγγεία του Αγγελοχωρίου, όπου οι δύο τύποι μαγειρικών σκευών συνοδεύονται από αντίστοιχες κεραμικές ύλες με διακριτές πηγές προέλευσης, πράγμα που πιθανώς υποδηλώνει περαιτέρω εξειδίκευση στη χρήση ή και διαφοροποίηση στους κεραμείς ή στα εργαστήρια. Τέλος, τα αποτελέσματα της ανάλυσης αναγνώρισαν κάποια μικρή διακίνηση μαγειρικών αγγείων και στις δύο θέσεις. Πιο συγκεκριμένα, ένα αγγείο στο Αρχοντικό φαίνεται να έχει εισαχθεί από άλλη περιοχή, όπως και ένας πύραυλος στο Αγγελοχώρι. Αυτό δείχνει ότι ακόμα και τα μαγειρικά αγγεία, και μάλιστα σχετικά μεγάλα σε μέγεθος, λάμβαναν μέρος στα δίκτυα διακίνησης της κεραμικής σε όλη τη διάρκεια της Εποχής Χαλκού στη Μακεδονία.

Συμπεράσματα

Τα μαγειρικά αγγεία της Εποχής Χαλκού στη Μακεδονία χαρακτηρίζονται από τεχνολογικά χαρακτηριστικά σχεδόν αμετάβλητα στην πάροδο του χρόνου και από ευρεία γεωγραφική υιοθέτηση συγκεκριμένων τύπων. Ωστόσο, η συνδυαστική ανάλυση διαφορετικών παραμέτρων, που αφορούν αυτά τα σκεύη, κατέδειξε ότι η τυπολογική ομοιογένεια κάθε εποχής ενέχει ποικιλία στα επιμέρους τεχνολογικά χαρακτηριστικά, κάτι που πιθανώς σχετίζεται με διαφορετικές μαγειρικές χρήσεις, με διαφορετικούς κεραμείς ή/και με τη συμμετοχή σε δίκτυα μετακίνησης ή διακίνησης ανθρώπων, υλικών και τεχνογνωσίας. Επιπλέον, η σύνθεση όλων των δεδομένων της παραγωγής και χρήσης των μαγειρικών αγγείων μαρτυρεί αλλαγή στις μαγειρικές μεθόδους στον ευρύτερο χώρο της Βόρειας Ελλάδας. Η ευρεία υιοθέτηση νέων τύπων αγγείων υποδηλώνει διαφορετικούς τρόπους μαγειρέματος, αλλά και πιθανώς διαφορετική κοινωνική οργάνωση ως προς τη δομή και το μέγεθος των ομάδων που μοιράζονταν καθημερινά την τροφή.

Ευχαριστίες

Η μελέτη αυτή έχει χρηματοδοτηθεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Έρευνας (ERC), στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος PLANTCULT «Προσδιορίζοντας τους πολιτισμούς της διατροφής στην αρχαία Ευρώπη», που πραγματοποιείται μέσω του Προγράμματος Έρευνας και Καινοτομίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ορίζοντας 2020 (Συμφωνία Επιχορήγησης Αρ. 682529). Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά την Ομότιμη Καθηγήτρια Αικατερίνη Παπαευθυμίου-Παπανθίμου και τον δρ Νίκο Μερούση για την παραχώρηση δειγμάτων μαγειρικών αγγείων από το Αρχοντικό και το Αγγελοχώρι, αντίστοιχα, καθώς και για τη θετική τους καθοδήγηση στη μελέτη. Επίσης, το προσωπικό των Εφορειών Πέλλας και Ημαθίας, όπως και της αρμόδιας Διεύθυνσης του ΥΠΠΟΑ για τη διεκπεραίωση των σχετικών αδειών. Τέλος, ευχαριστούμε τους δρ Τάσο Μπεκιάρη, Μάγδα Τσίγκα και Ιωσήφ Βούρβαχη για την ψηφιακή επεξεργασία των εικόνων.

Αναστασία Δημουλά
adimoula@hist.auth.gr

Ζωή Τσιρτσώνη
zoi.tsirtsoni@cncrs.fr

Ευαγγελία Βούλγαρη
voulevan@hist.auth.gr

Σουλτάνα Μαρία Βαλαμώτη
sval@hist.auth.gr

- α. Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας και Καινοτομίας (ΚΕΔΕΚ-Α.Π.Θ.), Balkan Center, Θεσσαλονίκη
- β. Εργαστήριο Διεπιστημονικής Αρχαιολογικής Έρευνας (ΕΔΑΕ), Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- γ. UMR 7041 Archéologies et Sciences de l'Antiquité, CNRS-Université de Paris I-Université de Paris Nanterre-Ministère de la Culture et de la Communication, MSH Mondes, Nanterre Cedex, France

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ανδρέου, Σ. 2000. Σίνδος: αποθέτης κεραμικής της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, *ΑΔ* 31-32, Μελέτες, 51-84.
- Βεροπουλίδου, Ε. 2013. *Ώστρεα από τους οικισμούς του Θερμαϊκού Κόλπου: ανασυνθέτοντας την κατανάλωση των μαλακίων στη Νεολιθική και την Εποχή Χαλκού*, δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Γραμμένος, Δ. Β. & Κώτσος, Σ. 2002. *Ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό «Μεσημεριανή Τούμπα» Τριλόφου Ν. Θεσσαλονίκης. Ανασκαφικές περίοδοι 1992, 1994-1996, 2001*, Θεσσαλονίκη.
- Δελιόπουλος, Γ. 2014. *Η οργάνωση της παραγωγής και η λειτουργία της κεραμικής των οικιστικών οριζόντων I – III από το Αρχοντικό Γιαννιτσών*, δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Δελιόπουλος και άλ. 2011: Δελιόπουλος, Γ., Ούρεμ-Κώτσου, Ν. & Παπαευθυμίου-Παπανθήμου, Αικ., 2011. Μαγειρική στο Αρχοντικό: τα μαγειρικά σκεύη της Πρώιμης και της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, *ΑΕΜΘ* 25, 223-229.
- Κυριατζή, Ε. 2000. *Κεραμική τεχνολογία και παραγωγή: η κεραμική της ΥΕΧ από την Τούμπα Θεσσαλονίκης*, δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Κωτσάκης, Κ. 2010. Η κεραμική της Νεότερης Νεολιθικής στη Βόρεια Ελλάδα, στο Ν. Παπαδημητρίου & Ζ. Τσιρτσώνη (επιμ.), *Η Ελλάδα στο ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο των Βαλκανίων κατά την 5^η και 4^η χιλιετία π.Χ.*, Αθήνα, 66-75.
- Μανιάτης, Ι. 2010. Χρονολόγηση δειγμάτων με άνθρακα-14, στο Ε. Στεφανή, *Αγγελοχώρι Ημαθίας: οικισμός της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, Τόμος Ι*, Θεσσαλονίκη, 79-84.
- Μαυροειδή, Ι. 2014. *Ο οικισμός του Αγίου Αθανασίου, νομού Θεσσαλονίκης. Οι ενδοκοινοτικές σχέσεις σε μια κοινότητα της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού μέσα από τη μελέτη της κεραμικής και της αρχιτεκτονικής οργάνωσης*, δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Παπαδοπούλου, Ε. 2010. *Οι πηλοκατασκευές του προϊστορικού οικισμού στο Αρχοντικό Γιαννιτσών. Συμβολή στη μελέτη της τεχνολογίας της τροφής*, δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Τομέας Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.
- Παπαδοπούλου και άλ. 2007: Παπαδοπούλου, Ε., Παπανθήμου, Αικ. & Μανιάτης, Ι., Ζητήματα οργάνωσης του χώρου στο τέλος της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού: τα νέα δεδομένα από το Αρχοντικό Γιαννιτσών, *ΑΕΜΘ* 21, 77-82.
- Στεφανή, Ε. 2010. *Αγγελοχώρι Ημαθίας: οικισμός της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, Τόμος Ι*, Θεσσαλονίκη.
- Albero Santacreu, D. 2014. *Materiality, Techniques and Society in Pottery Production. The Technological Study of Archaeological Ceramics through Paste Analysis*, Warsaw.
- Andreou, S. & Psaraki, K. 2007. Tradition and Innovation in the Bronze Age Pottery of the Thessaloniki Toumba, στο Η. Todorova, Μ. Stefanovic & V. Ivanov (επιμ.), *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory. Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus, Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria), Serres-Amphipolis (Greece) 27.09-01.10.2004*. In the Steps of James Harvey Gaul, Vol. 2, Sofia, 397-420.
- Arthur, J. W. 2000. Pottery Use-Alteration as an Indicator of Socioeconomic Status: An Ethnoarchaeological Study of the Gamo of Ethiopia, *Journal of Archaeological Method & Theory* 9 (4), 331-355.
- Aslanis, I. 1985. *Kastanas: Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die Frühbronzezeitlichen Funde und Befunde (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 4)*, Berlin.
- Dimoula και άλ. 2020: Dimoula, Α., Tsirotsoni, Ζ., Yiouni, Ρ., Stagkidis, Ι., Ntinou, Μ., Prevost-Dermakar, Σ., Papadopoulou, Ε. & Valamoti, Σ.-Μ., Experimental Investigation of Ceramic Technology and Plant Food Cooking in Neolithic Northern Greece, *STAR: Science & Technology of Archaeological Research*. DOI:10.1080/20548923.2020.1762370.
- Fischl και άλ. 2001: Fischl, Κ., Kiss, V. & Kulcsár, G., Beiträge zum Gebrauch der tragbaren Feuerherde (pyraunoi) im Karpatenbecken II (Spätbronzezeit – Früheisenzeit), στο C. Kacsó (επιμ.), *Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare, 7.-10. Oktober 1998*, Baia Mare, 125-156.
- Forte και άλ. 2018: Forte, V., Nunziante Cesaro, S. & Medeghini, L., Cooking Traces on Copper Age Pottery from Central Italy: An Integrated Approach Comprising Use Wear Analysis, Spectroscopic Analysis and Experimental Archaeology, *JAS Reports* 18: 121-138.

- Ghilardi και άλ. 2008: Ghilardi, M., Kunesch, S., Styllas, M., Fouache, E., Reconstruction of Mid-Holocene Sedimentary Environments in the Central Part of the Thessaloniki Plain (Greece), Based on Micro-faunal Identification, Magnetic Susceptibility and Grain-Size Analyses, *Geomorphology* 97 (3-4), 617-630.
- Gimatizidis, S. 2017. Cooking Pots and Ancient Identities: Indicators or Obscurers of Cultural Change, στο H. Popov & J. Tzvetkova (επιμ.), *ΚΡΑΤΙΣΤΟΣ. Volume in Honour of Professor Peter Delev*, Sofia, 253-268.
- Hänsel, B. & Aslanis, I. 2010. *Das prähistorische Olynth: Ausgrabungen in der Toumba Agios Mamas 1994-1996. Die Grabung und der Baubefund (Prähistorische Archaeologie in Südosteuropa 23)*, Rahden/Westf.
- Hochstetter, A. 1984. *Kastanas: Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975-1979. Die handgemachte Keramik, Schichten 19 bis 1 (Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 3)*, Berlin.
- Horejs, B. 2005. Kochen am Schnittpunkt der Kulturen - zwischen Karpatenbecken und Ägäis, στο B. Horejs, R. Jung, E. Kaiser, and B. Teržan (επιμ.), *Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidmet*, Bonn, 71-94.
- Horejs, B. 2007. *Das Prähistorische Olynth: Ausgrabungen in der Toumba Agios Mamas 1994-1996. Die spätbronzezeitliche handgemachte Keramik der Schichten 13 bis 1 (Prähistorische Archaeologie in Südosteuropa 21)*, Rahden/Westf.
- Ivanova και άλ. 2018: Ivanova, M., Athanassov, B., Petrova, V., Takorova, D. & Stockhammer, P. (επιμ.), *Social Dimensions of Food in the Prehistoric Balkans*, Oxford- Philadelphia.
- Lis, B. 2010. Cooking Pottery in the Late Bronze Age Aegean – an Attempt at a Methodological Approach, στο B. Horejs, R. Jung & P. Pavúk (επιμ.), *Analyzing Pottery: Processing, Classification, Publication*, Bratislava, 235-244.
- Lis, B. 2015. From Cooking Pots to Cuisine: Limitations and Perspectives of a Ceramic-based Approach, στο M. Spataro & A. Villing (επιμ.), *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxford & Philadelphia, 104-114.
- Morris, S. P. 2009. Prehistoric Torone: A Bronze Age Emporion in the Northern Aegean. Preliminary Report on the Lekythos Excavations 1986 and 1988-1990, *Mediterranean Archaeology* 22/23, 1-67.
- Quinn, P., 2013. *Ceramic Petrography: The Interpretation of Archaeological Pottery and Related Artefacts in Thin Section*, Oxford.
- Rice, P. M. 1987. *Pottery Analysis: A Sourcebook*, Chicago.
- Rye, O. S. 1981. *Pottery Technology: Principles and Reconstruction*, Taraxacum.
- Sherrat, A. 1986. The Pottery of Phases IV and V: The Early Bronze Age, στο C. Renfrew, M., Gimbutas & E. Elster (επιμ.), *Sitagroi: A Prehistoric Village in Northeast Greece*, Vol. 1 (*Monumenta Archaeologica* 13), Los Angeles CA, 429-76.
- Skibo, J. M. 2013. *Understanding Pottery Function*, New York.
- Tite, M. & Kilikoglou, V. 2002. Do We Understand Cooking-Pots and Is There an Ideal Cooking-Pot?, στο V. Kilikoglou, A. Hein & Y. Maniatis (επιμ.), *Modern Trends in Scientific Studies on Ancient Ceramics. Papers Presented at the 5th European Meeting on Ancient Ceramics, Athens 1999*, Oxford, 1-8.
- Tsirtsoni, Z. 2001. Les poteries du début du Néolithique Récent en Macédoine: 2. Les fonctions des recipients, *BCH* 125, 1-39.
- Wardle και άλ. 1980: Wardle, K. A., Halstead, P. & Jones, G., Excavations at Assiros, 1975-9: A Settlement Site in Central Macedonia and Its Significance for the Prehistory of South-East Europe, *BSA* 75, 229-267.
- Whitbread, I., 1995. *Greek Transport Amphorae: A Petrological and Archaeological Study*, Athens.
- Whitbread, I., 2015. Materials Choices in Utilitarian Pottery: Kitchen Wares in the Berbati Valley, Greece, στο M. Spataro & A. Villing (επιμ.), *Ceramics, Cuisine and Culture: The Archaeology and Science of Kitchen Pottery in the Ancient Mediterranean World*, Oxford & Philadelphia, 28-36.

BRONZE AGE COOKING POTS FROM ARCHONTIKO GIANNITSON AND ANGELOCHORI IMATHIAS: TECHNOLOGICAL CHARACTERISTICS AND USE WEAR TRACES

Anastasia Dimoula, Zoi Tsirtsoni, Evangelia Voulgari, Liana Stefani & Sultana Maria Valamoti

Cooking pots constitute a particular category of ceramic containers, due to their specific technological attributes, which are directly related to their function over fire, and their common morphological characteristics, which concern their use in culinary practices. In this paper we attempt to explore these relationships diachronically and on a regional scale by comparing the results of the analysis of two cooking pot assemblages, one from the Early Bronze Age – Middle Bronze Age settlement at Archontiko and the other from the Late Bronze Age settlement at Angelochori. Both sites are located in the broader region of western Macedonia in northern Greece. The applied methodology includes the macroscopic study of morpho-technological characteristics and use wear traces, along with petrographic analysis which provides more refined data on the provenance, technology, and use of pots. The results of the study allow the reconstruction of the manufacturing processes and the interpretation of the use traces on cooking pots, thus providing evidence for diverse technological choices and a spectrum of context-specific culinary functions during the Bronze Age.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ISBN 978-960-9621-46-5